

Bethlen Gábor mint hadvezér.

(Első közlemény.)

I.

Nehéz a feladatunk, ha régmúlt idők katonáiról igazságos bírálatot akarunk mondani. Könnyű volna ez a probléma, de megoldásában hamis úton is járnánk akkor, ha csupán a kivívott siker, avagy az elszenvedett kudarc meg nem bízható alapján ítélnénk, mellőzve minden olyan okot, amely a hadvezér terveitől és intézkedéseitől függetlenül játszott közre a diadal vagy a bukás felidőzésében.

A hazai és a külföldi hadtörténelem számos példája bizonyítja, hogy a legkitűnőbb hadműveleti terv, a legjobban elgondolt és vezetett csata is egyaránt katasztrófába vihet. Váratlan s előre ki nem számítható események zavarhatják meg a hadvezér terveit, vagy a feladat nagyságával arányban nem levő eszközei mondhatják fel a döntő pillanatban a szolgálatot, elfordítva tőle, a hadviselésben mindig nagy szerepet játszó, de vajmi gyakran igazságtalan szerencsét.

Nem hiába választotta jelmondatául egy nagy magyar katona és költő — Zrínyi Miklós — a „Sors bona, nihil aliud“ szállóigét és nem ok nélkül írta, hogy: „A szerencsének lábához nem mindenkor nagyon kötve az igazság.“¹

Erdély legnagyobb fejedelme — Bethlen Gábor — is egyike azoknak, akiket az állhatatlan csélesap Fortuna isten-asszony — legalább is katonai téren — nem fogadott olyan mértékben kegyeibe, mint ahogy azt megérdemelték volna.

Pedig Bethlen, amennyire a nagyon hézagossá történeti adatok világánál, három évszázad távolából megítélhetjük, a maga korának egyik kiváló katonája volt. Elsősorban is katonának vallotta magát.

Már kora ifjúságától — 17-ik évétől — kezdve vitézkedett s hamar megszákadt földi pályáján 42 kisebb-nagyobb ütközetben vett részt, „nem gondolván sem nyughatatlan fáradtságával, sem költségével és életének gyakorta sok fegyver és golyóbisok közt való forgásával.“²

¹ *Vitéz hadnagy* II. (Aphorismák).

² *Bethlen István a Kajmekámnak*: Gyulafehérvár, 1629 szept. 5. — *(Török-magyarokori államokmánytár: IV. 141.)*

Valóban nagy kár, hogy nem ismerjük s így nem követhetjük nyomról-nyomra katonai tehetségének fokozatos kibontakozását. De még jobban sajnálhatjuk azt, hogy akkor, amikor már Erdély fejedelme s II. Ferdinánd császár és király hatalmas ellenlábasa volt, nem foglalta írásba mindazt, amit haditéren látott, tapasztalt és tanult s nem hagyta teljes egészében az utókorra mindazokat a hadtudományi és hadművészeti elveket, amelyek gyakori háborúi alapján bizonyára határozott formában alakultak ki és vertek gyökeret elméjében.

Ilyen összefoglaló munka hiányában, bőséges levelezéséből s kortársainak néhány idevágó feljegyzéséből lehet csak Bethlen hadvezéri axiomáit, legalább főbb vonásaikban összefoglalnunk.

De — ismételjük — még az ilyenformán összetarlózható, aránylag kevés pozitív adat is azt mutatja, hogy Bethlen jeles katona volt, aki jól tudta, hogyan kellene egy, nemzetek sorsát eldöntő, nagy háborút tervezni és vezetni, ha meglenne hozzá minden eszköze.

Természetes, hogy nem szabad mindazt, amit a különféle kútfőkből apránként összehordhatunk, kivétel nélkül a mai katona szemével vizsgáljunk, mert itt-ott olyasmire is bukkanunk, ami manapság bizony célszerűtlen volna, de amiről feltehető és lihető, hogy az akkori viszonyok között helytálló volt.

Bethlen hadtudományi elveit tehát csakis valamelyik, időben és térben hozzá közelálló s tekintélyül általánosan elismert katona véleményével hasonlíthatjuk össze.

Szerencsére van olyan mérték, amelyet alapul vehetünk vizsgálódásunk során. Zrínyi Miklóstra gondolunk, aki nemcsak szóval hirdette hadtudományi nézeteit, hanem a harctéren is bizonyította helyességüket, sőt írásba is foglalta s öröksegiül hagyta őket a késő utódoknak is.

Mindaz, amit Zrínyi a hadsereg gondos szervezéséről, szigorú fegyelméről és kaptafához nem kötött, hanem a változó viszonyokhoz szüntelenül alkalmazkodó vezetéséről mond, a hadművészet örökérvényű szabályaiból fakad s így feltétlenül helyes. Annál is inkább, mert fejtegetéseit mindig saját korának s főként Magyarországnak különleges viszonyaira alapítja.

Bethlen, főbb vonásaikban, ugyanazokat az elveket vallja, mint Zrínyi. Ha tehát az utóbbinak tanítását jónak és célszerűnek látjuk, akkor ugyanezt kell mondanunk Bethlen hadseregszervezési, taktikai és stratégiai elveiről is. Hiszen csak egy emberöltővel előzte meg Zrínyit s ebben a rövid időben az itthoni állapotok nem sokat változhattak.

A sors úgy akarta, hogy Bethlennek se nyíljen alkalma arra, hogy katonai talentumát igazi nagy háborúban ragyogtassa s talán kitörülhetetlen betűkkel írja nevét a hadtörténelem évlapjaira. Pedig ő mindig ilyen háborúra gondolt, jól tudva, hogy a nálunk — legtöbbször csak kellő erő, vagy megfelelő vezetés hiányában — olyan gyakori portyázó harcra, sohase lehet nagy eredményt kivívni. Ennek a fontos igazságnak felismerésén alapul 1625-ban írott hadműveleti terve, amely szerint, a maga haderején kívül, hatalmas török és tatár seregére is támaszkodva akarja II. Ferdinándot leverni.³

Az említett hadműveleti terv rövid ismertetése azért is fontos, mert — mint mondtuk — ilyen nagyszabású háborúra Bethlen idejében nem került a sor, tehát lefolyását se ismerhetjük. De szólanunk kell róla azért is, mert vajmi ritkán zajlik le egy-egy hadjárat pontosan a megállapított terv szerint. Nem várt gátló körülmények újabb meg újabb, szándékától sokszor eltérő, intézkedésre bírhatják a vezetőt, úgy hogy ha eredeti tervét nem ismerjük, nem mondhatjuk meg, helyes vagy hibás volt-e az az alap, amelyből kiindult? Legfeljebb azt bírálhatjuk meg, hogy a folytonos helyzetváltozások nem bénították-e meg ítélő- és elhatározókéességét s ki tudta-e az esetről-esetre kínálkozó jó alkalmat zsákmányolni?

Bethlen tisztán látja, hogy bárminő zavarosak is, az akkor már javában dúló 50-éves háború miatt, a Német-birodalom állapotai: nagy hadsereg nélkül gyors és döntő sikerre nem számíthat. Nem becsméri, nem fitymálja az ellenséget: nem épít légvárakat, hanem nyíltan megírja a szultánnak, hogy: *„Ha az némettel hadakozni akarunk, gyermeki módon nem jó ő hozzá nyúlni... hanem derék haddal kell ahoz kezdeni.”*⁴

Különösen érdekes és fontos körülmény, hogy az együttműködő magyar, török és tatár hadakat nem egyetlen nagy tömegben, hanem több részre osztva, különböző hadműveleti vonalakon kívánja alkalmazni. Erre a gondolatra nemcsak az alább említendő stratégiai ok vitte, hanem az ellátás nehéz, sőt másképpen meg se oldható kérdése is. Nem látja lehetőséget, hogy akkora hadat, amekkorát ő erre a háborúra meg akarna indítani, egyesített állapotában, fennakadás nélkül lehessen táplálni.⁵ Bethlennek ez a felfogása csattanós cáfolata azok-

³ U. o. I. 364. és k. ll.

⁴ Ugyanezt máshol — rövidebben és általánosabban — így formálázza: *„Az üstökponáshoz körmös kéz kívántatik.”* (Mikó: Erdélyi tört. adatok. II. 400. l.)

⁵ „Három részre kellene az hadat osztani, együtt nem jó soha annyira sokaságnak lenni, mert maga megemészti magát, nem találván se magá-

nak a nálunk még most is élő mendemondáknak, hogy a török 2—500 ezer harcost hozott egy tömegben, tehát egyetlen hadművelati vonalon, hadjáratai alkalmával Magyarországra.

Ez a hadművelati terv s az annak megvalósítására elgondolt hatalmas haderő, egyszersmind magyarázatául szolgál annak az itt-ott félremagyarázott körülménynek is, hogy Bethlen, II. Ferdinánd elleni három hadjáratának mindenikében beírte a katonai félsikerrel s nem erőszakolta mindenáron a végső fegyveres döntést. Nem látta ugyanis se elég nagy-nak, se eléggé megbízhatónak azt a sereget, amelyre támaszkodhatott s bárha nem volt is a Fabius Cunctator-szabású hadvezérek közül való, nem akarta — mint később II. Rákóczy György — mindent egy kártyára téve, vakmerően kockáztatni hadseregét s azzal együtt országát és fejedelmi trónját is.⁶

A működő hadsereg elosztását így képzei el Bethlen:

A szultán — vagy ha ő maga nem jönne, a nagyvezír — a török haderő zömével Nagykanizsán át Grác alá vonulna. Amelynek nem nagyon erős várát 40 nap alatt, vagy még hamarabb is, megvehetné. Ha Grác a török kezére jut, akkor onnan nemcsak Horvát- és Tótországon, valamint Steierországon uralkodhatik, hanem Karinthiát és Krajnát is sakkban tarthatja. Sőt Olaszország felé is nyitva áll az útja s minde-nütt olesó diadalra, bőséges zsákmányra számíthat.

Azt, hogy mekkora legyen ez a csoport, Bethlen nem mondja meg. Csupán annyit említ, hogy 40,000 gyalogos és 90 ágyú is legyen benne; azonkívül pedig 10 mozsár, „kiből tüzes szármakat hányhassanak ki.” A bizonyára nagyon erős lovasság száma ismeretlen.

A második és harmadik csoport Pest alatt gyülekezik, még pedig nem az ősz elején, hanem már akkor, amikor a búza a fejét hánynya. Ugyanis a török és a tatár hadak — tapasztalás szerint — a hidegebb időjárás beálltával rendszerint

nak se lovának elegendő eleséget.” (Török-magyarkori államokmánytár: I. 564. 565. l.)

1625 októberében Esterházy Miklós is azt írja II. Ferdinándnak, hogy: „A hadak, melyeket Ó Felsőge Magyarországba küld. ne legyenek nagyszámúak, mert *nincs mód, hogy megélhessenek.*” (Gróf Esterházy Miklós Magyarország nádora: II. 75. és k. l.)

Zrinyi is úgy gondolja, hogy az általa tervezett legerősebb (50.000 gyalogosból és 18.000 lovasból álló) hadtestnél nagyobb seregtest, ugyan-azon a hadművelati vonalon nem mozoghat. „Ennél több ember nem is kell egy táborba, *ha meg nem akarja véle a lovat ölni éhél.*” (Tábori kis tracta.)

⁶ Zrinyi: „Ha az ellenség országában haddal bemensz, mindenről gondoskoddjál, és arrul is, miképpen visszajöhess: *ne légy mint az hal, a mely nem gondolja visszajöhét-e a varsából, csak menten megyen belé.*” (Vitéz hadnagy. II.)

oszladozni kezdenek s így a hadműveletekre rendelkezésre álló néhány hét alatt nem lehet velük döntő eredményt kivívni.⁷

A második csoport, amelyet Bethlen — ismeretlen nagyságú és összetételű — hadserege, továbbá a budai pasa 20.000 török lovasa, 10.000 tatár és 5—6 ezer gyalogos, valamint a törökök 22 ágyúja alkotna, a fejedelem vezérlete alatt állana s indulásában 30 nappal előzné meg az első csoportot. Hadműveleti vonala: Pest—Bécs.

Bécsig vele megy a harmadik csoport is, amely azonban nyomban tovább is halad Passauig. Rendelgetése az volna, hogy meggátolja a spanyol—olasz— vagy bajorországi hadakat abban, hogy a Bécset körülzáró második csoportot megzavarják.⁸ Bethlen úgy gondolja, hogy ez az előretolt csoport, amely Mehemed pasa vezérlete alatt 6000 magyar és 8000 török lovasból, továbbá 20.000 tatárból állana, 4 nap alatt járná meg a bécs-passaui, 24 magyar mérföldre becsült útát.⁹

Bécs ostromát nem látja célravezetőnek Bethlen, mert úgy hiszi, hogy ennek a nagy és erős várnak ágyúval nem sokat lehet ártani. Ellenben abban bízik, hogy háromhavi ostromzárallal megadásra lehet bírni. Hogy pedig a Bécs alatt táborozó sereg észak felől is biztosítva legyen, az elűzött Frigyes cseh királynak, megfelelő haderővel, Prága alá kellene jönnie.

Bethlen 1619-i hadjáratából nagyon jól emlékezett reá, mekkora bajt okozott neki az, hogy a háta nem volt kellőképpen biztosítva. Hogy tehát a Homonnay-féle esethez hasonló meglepetés ne érhesse, azt kívánja, hogy Galga szultán 50 ezer tatárral a Dniester mentén készen álljon s ha a lengye-

⁷ „...serkenjenek idején fel az dologhoz s ha hadakozni akarnak, nem szent Mihály havában kell az hadban menni, hanem mikor az búza fejét hányi és virágzik, mert 30—40 napig kevés dolgot viszen véghez az ember az némettel, aki mindenkor sánuban. Iyukban szokta magát ásni, mihelyt látja és veszi eszében, hogy az ellenség ő nálánál erősb.” (*Török-magyarokori államokmánytár*: I. 363. l.)

⁸ Passau környékét, Bethlen szerint: „oly könnyű hódoltatni, mintha Bolgárországban járna az ember, mert felette igen félénk nép lakja.” (*U. o.*)

⁹ Itt bizonyára téved Bethlen. A víziút Bécestől Passauig 297 kilométer, azaz több mint 33 magyar mérföld. Körülbelül ennyi lehetett a folyam mentén haladó akkori hadiút is. (A bécs-passaui vasútvonal 296 kilométer hosszú.) Kétségtelen, hogy bármilyen fűgék voltak is a magyar, török és tatár lovasok; ekkora útát nem járhattak meg 4 nap alatt, ilyen nagy tömeggel. Sőt a 6 magyar mérföldnyi (50 km.) napi menetet is soknak találjuk, számításba véve a Pesttől—Bécsig már megtett fárasztó útát.

Bethlen különben maga is azt mondja, hogy a csapatokat nem szabad agyonhajszolni, mert: „ha idő nap előtt elfárasztjuk őket, az szükségnek idején nem szolgálhatnak.” (Rákóczy Györgynek: Barátka, 1619 szept. 5. — *Bethlen pol. levelei*: 126. 127. l.)

lek vagy a kozákok megmozdulnának, azonnal üssön rajtuk s pusztítsa tűzzel-vassal Lengyelországot.

Itt most felbukkanhat az a kérdés is: vajjon a Porta képes lett volna-e arra, hogy olyan nagy hadat állítson talpra, amekkora az említett három (Galgáéval együtt négy) csoport megalakításához kellett?

Feltehetjük, hogy Bethlen jól tudta, mekkora zavarok dúltak csak kevéssel azelőtt is, a Török-birodalomban. Nem valószínű tehát, hogy ő maga is komolyan vette volna ezeket a túlzott számokat. Inkább azt gondolhatjuk, hogy lehetetlen kívánt, a lehető elérhető végett. Egyúttal pedig alkalmasint figyelmeztetni akarta a Portát arra, hogy holmi apró-cseprő haddal nem lehet II. Ferdinánd ellen döntő sikert kivívni.

Mint látjuk, Bethlen a harcot rögtön át akarja az ellenség földjére tenni, ami az elszegényedett s annyszor elpusztított Magyarország szempontjából is bizonyára üdvös gondolat.¹⁰

Talán mindenkinek feltűnik, hogy Bethlen az első csoportot — amely nyilván a legerősebb lett volna — a mellék-hadműveleti vonalra szánta. Mert hiszen világos, hogy a Német-birodalom ellen induló hadjárat fő-hadműveleti vonala nem Grácon, hanem csakis Bécsen át mehetett. Valóban így is lett volna, mert tulajdonképpen a Pestről Bécs felé nyomuló második csoportra várt a legfontosabb, de egyúttal legsúlyosabb feladat. Azt, természetesen, nem írhatta a nagyvezírnek Bethlen, hogy az ő parancsa alá rendelt haderő lesz a főszereg, ellenben a szultán (vagy a nagyvezír) vezette első csoportra kevésbé fontos feladat hárul. Itt tehát nem szabad szóserint értelmeznünk az írás szövegét. De így is világos, hogy az első csoportnak, a fő-hadműveleti cél érdekében az lett volna a rendeltetése, hogy hadseregének megosztására kényszerítse a császárt, aki ilyenformán nem védhette volna minden erejével Bécsset.

Nagyjában a most vázolt csoportosítást tartja fenn Bethlen 1626-i — IV. Keresztély dán királlyal közölt — hadműveleti tervében is, de azzal a különbséggel, hogy — alkalmasint a protestáns ligától várt támogatás reményében — a mozgósítandó török haderőt mindössze 60.000 főre számítja.¹¹

Bethlen a magyar katona természetének jobban megfelelő támadás feltétlen híve s így a kezds, az iniciativa, em-

¹⁰ „Ez az ember nem szédeleg úgy az hadakozással, mint Báthory Gábor, nem is várja... ide bé birodalmára ellenségét, azt tartja, hogy melior miles in solo alieno, eleibe ballag“ (*Péchy Simon* Daróczyinak: 1616 jan. 20. — *Erdélyi Országgyűl. Emlékek*: VII. 59. l.)

¹¹ *Bethlen* a dán királynak: Gyulafehérvár, 1626 júl. 6. (*Tört. Tár*: 1881. évf. 106. l.)

Erről a hadműveleti tervről még lesz szó.

bere volt. A védelmet csak mint ideiglenes és a háború sor-sát el nem döntő harcmodot fogta fel s csak kényszerűségből folyamadott hozzá.

Igy például már 1616-ban is, amikor pedig nem ő, hanem Homonnay György lett volna a tulajdonképeni támadó fél, minden áron meg akarja előzni ellenségét. Ezért azt tervezte, hogy ha Homonnay Felsőmagyarországról elindul Erdély irányában, eléje megy, s gátat vet neki, még mielőtt a szorosán vett erdélyi területre tehetné a lábát.¹² Útasítja tehát Rhédey Ferenc váradi főkapitányt, hogy az ottani hadakkal az Ér mellé, Szalacsához vonuljon. Bethlen maga Kolozsvárról Szilágysomlyón át Tasnádra akart az erdélyi sereggel szállani, kétségkívül azzal a szándékkal, hogy vagy ott, vagy Szalacs táján, Rhédeyhez csatlakozzék. Azt írja ugyanis, hogy: „Attól igen óltalmazzuk magunkat, hogy szakadozva harcot neki derekason ne adjunk, mint Brassónál Székel Mójses idejében történt a dolog.”¹³

Nagyon helyes taktikai érzékre vall, hogy akkor akarta Homonnayt megtámadni, amikor ez az Ér széles mocsárvidékén átkel, vagy abból éppen kibontakozik. Homonnay itt körülbelül ugyanabba a helyzetbe került volna, amelybe az Eszékéről—Baranyavárra vonuló török sereg juthatott volna 1526-ban, ha a magyar hadak kellő időben megtámadják.¹⁴

A hadak egyesítésével együtt jár az egy kézbe fogott vezetés is. Bethlen, egész katonai pályáján ezt az elvet vallotta, de nálánál hatalmasabb akadályok miatt — mint látni fogjuk — éppen II. Ferdinánd elleni háborúiban nem tudta teljesen megvalósítani. Pedig már 1619 június 19-én ezt írja Rhédey Ferencnek: „Amely hadnak bizonyos feje nincsen,

¹² „Ha indulása léssen Homonnaynak, ide bé nem várom, hanem eleiben akarok ballagni Szakmár vármegyében.” (Rhédey Ferencnek: Gyulafehérvár, 1616 jan. 19. — *Pol. lev.* 54. l.)

¹³ Rhédey Ferencnek: Gyulafehérvár, 1616 május 9. (*U. o.* 54. l.)

¹⁴ Bethlennek egy rendelkezését azonban nem értjük. Arra útasítja tudniillik Rhédeyt, hogy abban az esetben, ha Homonnay — Bethlent megelőzve — a Szamos völgyén Zsibóra tartana, a váradi főkapitány ne a Sebes-Kőrös völgyén át csatlakozzék a Kolozsvárnál gyülekező erdélyi hadakhoz, hanem *Belényesen át.* (*U. o.*)

Várad—Belényes—Kolozsvár akkora kerülőút s a Bihar-hegység főgerincén olyan nehéz az átkelés, hogy a Kis-Szamos, majd az Almás völgyén előnyomuló Homonnay, Kolozsvár táján sokkal megelőzhetné a havasokon nagy ügyel-bajjal átvergődő Rhédeyt. Bethlennek ez az útasítása annál is kevésbé érthető, mert ugyanebben a levélben azt is megparancsolja, hogy Rhédey 4—5 ágyút s kellő mennyiségű lövészt is vigyen magával. Már pedig ismervé a Biharhegység most is úttalan voltát, világos, hogy az akkori nehézkes ágyúkat nem lehetett volna a Fekete-Kőrös völgyéből, a főgerincen át, a Meleg-Szamos völgyébe juttatni.

Összehasonlításuképpen megemlítjük, hogy Thököly 1690-i híres havasi átkelése is ágyúk nélkül történt.

hanem sok igazgatókból áll, gyakran megtörtént, hogy nem jól succedált az dolog.”¹⁵

Ha hadjáratainak történetét vizsgáljuk s azonkívül idevágó intézkedéseit is olvassuk, talán az a gondolatunk támadhat, hogy Bethlen nagyon is óvatos volt és kevesebbet merészelt, mint amennyit a siker érdekében kockáztatnia kellett volna. Látszólag inkább visszatartotta alvezéreit is az elszántabb fellépéstől, ahelyett, hogy arra ösztönözte volna őket. Ime, például, az a tanítása, amelyet 1619 december 3-án Rákóczy Györgynek írt, akit — mint tudjuk — megvert Hcomnnyay:

„Bizony édes öcsém, kívántatott volna az jó tanácsi szintén akkor Kgd körül, mert nem hogy oly kevesen, ha csak annyian voltak, kellett volna az ellenséggel megharcolni, de ha egyenlő lött volna Kd hada velek, még úgy sem kellett volna egy vakmerő szerencsére s egy órára az hadat harcznak elő vinni: az okos hadviselő emberek az harczot sok okokból mind addig kerülük valamig egyéb lehet benne, először minden külső stratagemakkal szoktak élni és az harczot utolsó szükségre mikor egyéb nem lehet benne, szoktak hadni.”¹⁶

Ez az útasítás, mintha már a Montecuccoli hatása alatt nálunk is kifejtett „methodizmus” előfutárja lett volna. Mindjárt meglátjuk, hogy nem volt az. Addig se feledjük, hogy Rákóczy György, akinek ez a lecke szólt, még nagyon fiatal és tapasztalatlan ember volt, akit a további hirtelenkedéstől és meggondolatlan vakmerőségtől akart visszatartani, a már megtörtént véres kudarc után.

Volt ugyanis Bethlennek egy, a háború lélektanának alapos ismeretére valló axiomája az első győzelemről, amely így szól: „az első szerentsét mindenkor úgy kell őrzeni embernek, mint az szeme fényét, mert ha az első szerencse nem szolgál az embernek, azontúl meg szoktak félemleni és másodszor nehezebben vihetni elől őket.”¹⁷

Nagy igazság, amelyet azóta is sokszor elfeledtek a hadvezérek: pedig tapasztalásból tudhatták, milyen bénító, sőt

¹⁵ *Polit. levelei*: 63. l.

Zrinyi: „Égen két nap, egy országon két király, egy hegyben két oroszlán, egy hadban két kapitány nem lehet; mindjárt romlik az a had, az hol kettő vagyon, az irigység nem engedi nekik egytérteni, az észnek különbsége nem hagy egyet parancsolni.” (*Vitéz hadnagy*. II.)

¹⁶ *Pol. levelei*: 159. l.

„Bethlen Gábor is nem harczozal, hanem más hadi mesterséggel vehette ki a német keziből a békességet. Bizony úgy, de nem szaladott örökké, hanem okoson, vigyázzván az alkalmatosságra, a német armada eleiben megyen vala.” (*Szádeczky*: Cserei történetbölcséleti műve. — *Tört. Tár*: 1906. évf. 519. l.)

¹⁷ *Pol. levelei*: 159., 160.l.

akárhányszor bomlasztó erkölcsi hatása van annak, ha az ellenséggel való első találkozásunk teljes balsikerrel végződik. Ezért mondja Bethlen, hogy ha nincs elég reményünk ahhoz, hogy első harcunk diadalmas legyen, térjünk ki ügyesen előle. Ebből azonban korántse következik az, hogy a hadvezér ölbetett kézzel várja a jószerencsét; hanem ha döntő csatára nem kedvező is az alkalom, igyekezzék az ellenségnek valami más úton-módon, de szakadatlanul, kárt okozni. „Csaták által szüntelen éjjel-nappal fárasza, fogyassa, quartirokban ha lehet éczaka veresse fel, egy két falunak megégetésével nem gondolhat ember, gyújtsátok nyakában mindenünnet, ha pedig valamely fele az ellenség megindul, kegyelmed is induljon a nyomában, de erős helyben igyekezzén mindenkor az hadat szállítani.”¹⁸

Arra az esetre, ha az erősebb ellenség elől nem lehet harc nélkül kitérni — bármennyire nem barátja is az „állásharc”-nak — azt ajánlja Bethlen, hogy erős sáncot vessünk és először ebből az erősségből adjunk harcot neki: kivált akkor, ha valami szűk és nehezen megkerülhető hegyiátjáróban állíthatjuk meg a támadót.¹⁹

Visszavonulásra kerülvén a sor, a vezér jól vigyázzon, hogy futássá és felbomlássá ne fajuljon a dolog. A hátrálás tehát lassan és szigorú rendben induljon meg, erős utóvéd fedezete alatt, amelyet naponta fel kell váltani.²⁰

Meg kell jegyeznünk, hogy Bethlen felfogása szerint a portyázó harc, úgyszintén a várharc is, mindenkor csak kiegészítő eszköz, amelyet eszerint nem is szabad célul kitűznünk, a nyílt mezőben vívott nagy háború rovására. Ezért írja Thurzó Imrének 1619 október 13-án: „*Valahol ellenségünket hallhatjuk és találhatjuk, egyenesen reájok kelletik mennünk, mert valameddig mezőn való harcz által dolgunk el nem válik, heában való dolog várak alatt tekergésünk.*”²¹

Ebből — a Rákóczyinak szóló útasítással szemben — világosan kiténik, hogy a háború sorsa, Bethlen elgondolása szerint, csak nyílt harcban dűlhet el. Nem mond ennek ellen

¹⁸ U. o.

Zrínyi: „Az ki nem elegendő, hogy az ellenséggel harcoljon, ne álljon szembe vele, hanem apró csatákkal ne hagyjon nyugodni, csípdesse a szélét, ha megyen a hátulját, ne hagyjon élcst neki vinni.” (*Vitéz hadnagy*, II.)

¹⁹ *Pol. levelei*: i. h.

²⁰ Bethlen Thurzó Imrének: Nagyszombat, 1621 jan. 28. (*Pol. levelei*: 250. l.)

²¹ U. o. 141. 142. l.

Zrínyi: „Az várakat, erősségeket, melyeket ellenség országában nyersz, jól megfontold, ha hasznos-e megtartani avagy nem, szükséges-e neked, avagy akadályos: vess jó számot, árt-e avagy használ ha kezdedben van.” (*Vitéz hadnagy*, II.)

az előbb vázolt 1625-i hadműveleti tervnek az a része se, amelyben az ő vezetése alatt álló seregnek Bécs elfoglalását tűzi ki feladatául: mert Bécs nem csak vár, hanem főváros is volt, amelynek elvesztése nagy erkölcsi hatással lett volna II. Ferdinándra és vezéreire egyaránt.

Bethlen általában csak annyiban tulajdonít a váraknak nagyobb fontosságot, amennyiben azok az ő hadműveleti alapját biztosíthatták: főként abban az esetben, ha valami ok miatt, az óhajtott támadás helyett védelemre szorulna.

Az a lehetőség, hogy Homonnay őt megelőzheti, volt az oka annak, hogy 1616 és 1618 között annyira siettetta a váradi várak a bástyarendszer szerint való, még 1569-ben megkezdődött, de abba is maradt átépítését. „Mert ha Várad nem leszen, Szent Jób és a többi sem leszen uram: őrizzük Váradot, mert úgy maradhat Kegyelmed is szép keresett javai-ban, s mi is Erdélyben.”²²

Bethlen jól tudta, hogy mindenféle apró-cseprő váracska ostromával vesződve, elvész a harc fő éltető eleme, a mozgás. Az akkori lassú tűzérség képtelen volt arra, hogy a másik két fegyvernemmel lépést tartson; már pedig ágvú nélkül még gyöngébb várakkal se lehetett egyhamar boldogulni.

Az annyira szükséges és egyedül sorsdöntő nvílt harc sikerének azonban az az első feltétele, hogy az ellenségről megbízható, részletes híreket kapjunk. A hírszerzésnek tehát kezdettől fogva jól kell működnie s nem szabad megtörténnie annak, hogy a vezér csak 5—6 órával a harc előtt halljon meg valamit ellenfeléről.²³ Azonban a kapott jelentéseket mindenkor rostáljuk meg gondosan s ne higyjünk vakon akár-miféle kőzsa hírnek.²⁴

Hogy az ellenség nagy vagy kicsiny haddal közeledik-e, azt abból is megtudhatjuk, hogy van-e vele ágvú vagy nincs, mert: „ha lövő szerszám²⁵ nem leszen véllek, el kell hinni, hogy nem derekason vagyon jelen, mert ők annélkül nem járnak.”²⁶

Bethlen, bárha az ő idejében is fennállott a nemes insurrectio, a portális katonaság és a székelyek hadiszolgáltatának

²² *Bethlen* Rhédey Ferencnek: Déva, 1616 szept. 17. (*Pol. levelei*: 82. l.) V. ö. még u. o. 78., 79., 94—96., 99., 100., 101. l., továbbá: *Erdélyi Országgyűl. Eml.* VII. 484. l.

²³ *Pol. levelei*: 55., 58., 159., 160., 250. l.

Zrinyi a hírszerző szolgálatról: „ez rúdja a vitézség szekerének, ez nélkül botlik és akad és nem jár egyiránt.” (*Vitéz hadnagy.* II.)

²⁴ *Pol. levelei*: 141., 142. l.

Zrinyi: „Sokszor megcsalatozik az, ki első hírré mindjárt resolválja magát; mert az első hírek mindenkor rettenetesek és igen távol járnak az igazságtul.” (*Vitéz hadnagy.* III.)

²⁵ Honvédnyelven: löveg.

²⁶ *Pol. levelei*: 250. l.

intézménye nagyobbára zsoldos hadsereggel vívta II. Ferdinánd ellen indított háborúit. Számított ugyan, kivált eleinte, a főurak és a nemesség csatlakozására is, de később már nem valami nagyon bízott bennük, amit az elkövetkezett események kézzelfoghatóan igazoltak is.²⁷

A rendszeren fizetett zsoldos hadakat inkább ráncba tudta szedni, mint az ímmel-ámmal kiálló s minden kínálkozó alkalommal el is párolgó felkelőket, akik a katonai fegyelmet bizony alig-alig ismerték s nem is igen akarták magukat annak alávetni. Már pedig Bethlen nagyon jól érezte és tudta, hogy zabolatlan, engedetlen néppel semmiféle nagyobb hadivállalathoz nem foghat.²⁸ Igyekezett is minden lehető úton-módon megalapozni és fenn is tartani a szigorú fegyelmet. Megkívánta, hogy a tisztek és altisztek „magok személyében is jámbor igaz életet igyekezzenek viselni.” Fogják rövid pórásra az alájuk rendelteteket; gyilkosságtól, paráznaságtól, prédálástól, vércmentéstől és káromkodástól tartsák vissza őket s az ilyen vétkeket és kihágásokat ne hagyják megtorlatlanul.²⁹ Szabályozza a csapatok és szekerek járását, a táborbaszállás rendjét és módját stb. stb.³⁰ Egy szóval jól fegyverzett hadat kíván, amelynek ilyen voltát már megjelenése is elárulja. De fáradozásának nem volt teljes sikere, mert a fegyelem terén mindvégig nagyon sok volt a kívánnivaló. Különösen sok baja volt a hivatásuk magaslatán nem álló tisztekkel, akik rossz példaadásukkal csak rontották az alá-

²⁷ „... én mellém eddig egy úr, egy nemes ember nem jött, hanem csak az erdélyi haddal vagyok.” (Bethlen Rákóczy Györgynek: Bajmóc, 1619 okt. 6. — *Pol. lev.* 140. l.)

„... eddig ez egyet látom benne, hogy itt is a hol leginkább ő kglmek szolgálátja kívántatott volna, megfogvatkozásának hazájoknak, itt is nincsenek, ott is nincsenek, csak terengetik őket alá s fel; azt nem mondhatja az nemes ország, hogy ezen hadakkal, sem pénzbeli segítségekkel engemet segítettek volna.” (Bethlen Thurzó Imrének: Pozsony, 1619 okt. 30. — *Pol. lev.* 147., 148. l.)

„... az ország statusaihoz semmit nem kell bízni, ezeknek az hadakozáshoz semmi kedvek nincsen, contribuálni sem akarnak és ha feletébb erőltetni kezdi őket az ember, félő, hogy mind oda adott hitűnket az nemesség falban ne rontsa és kedvünk ellen is megbékélnek.” (Bethlen Thurzó Imrének: Kassa, 1620 ápr. 15. — *Pol. lev.* 196—200. l.)

„Semmi szükségem az gaz hadra nincsen; istennek hála vagyon s leszen elegendő hadam nekem s talám igen sok is leszen, ha arra kél az dolog, tudom azt, hogy az mely ebet bottal úznek az nyúl után, meg nem fogja.” (Bethlen Károlyi Mihálynak: Kolozsvár, 1625 aug. 16. — *Pol. lev.* 584. l.)

²⁸ Zrínyi: „Ha tudnám, hogy a sereg amelynek én parancsolok, engedetlen volna, inkább egy botot vennék kezembe és dísznót mennék őrizni; mert engedetlen néppel az ember nem csak életét, de még tisztességét is elveszti.” (*Fitéz hadnagy.* II.)

²⁹ Bethlen levelezése: 55. és k. ll.

³⁰ *l. o.*

juk rendelkeztek anélkül is gyöngye lábón állott fegyelmét. Áruló is akadt elég, amint már az az ilyen hirtelen összeszedett s kellően meg se válogatható vegyes hadnál lenni szokott.³¹

Bármennyire szeretnénk is Bethlen hadszervező munkájáról részletesen szólni s az egyes fegyvernemek, továbbá azokon belül az egyes csapattestek tagozását behatóan tárgyalni: le kell mondanunk róla, mert ezekre a kétségkívül nagyon érdekes és fontos kérdésekre vonatkozóan, nincsenek megbízható adataink. Tapogatózásra, feltevésekre volnánk utálva, ha ezeknek a homályos részleteknek tárgyalásába becsátkoznánk.

Azt tudjuk, hogy hadrakelt seregét lovasságból, gyalogságból, tüzérségből és szekerészetből³² állította össze; de például azt, hogy volt-e hadseregében valami műszaki csapatnak nevezhető alakulás, már nem mondhatjuk meg.

A főfegyvernem, annak a kornak megfelelően, a lovaság volt, miért is annak vezetését, kezdettől fogva, magának tartotta fenn Bethlen.³³

Azonban a német hadakkal vívott harcai nyomán, mivel egyre erősödött benne az a meggyőződés, hogy a gyalogság napról-napra nyer fontosságában, kivált olyan ellenféllel szemben, amely nem várja be nyílt mezőn a támadást, hanem a földbe ássa magát.³⁴ De már 1619 előtt is nagy gondot for-

³¹ "...legnehezebb ez, hogy a mi kevesen maradtott is az magyar nemzet az árultatás közülök ki nem fogy ... az árultatás lévén első és nagyobb pestise hazánk veszedelmének, azután az szolgáló nép között való rettenetes istentelenség, szófogadatlanság és mezítelen fegyvertelenség, nehézi ilyen néppel, ennyi árulók között, országot oltalmazni." (Bethlen Thurzó Imrének: Nagyszombat, 1621 jan. 29. — *Pol. lev.* 251., 252. l.)

"... az hadak nem egyébre, hanem prédára és hópénzek kiáltására jók, kinek egyéb nem oka, hanem az hadnagyok és kapitányok, mert ha azok akarnák, bizony bírhatnának vélek, nem tudom én meggondolni soha, miért cselekedik ezt a nagy embertelenséget, lám mindeu nyereség övék, torkig ülnek az prédában, eltöltöztének s mégis egy-két hétet várni nem akarnak." (Bethlen Thurzó Imrének: Nagyszombat, 1621 febr. 16. — *Pol. lev.* 256. l.)

Zrinyi: „Ügy vagyon, abbul is egy legnagyobb fogyatkozásunk vagyon, hogy nincsenek jó tisztviselőink“ (*Török afium ellen való orvosság*).

Tisztviselő, Zrinyiné, anyyi mint tiszt.

³² Honvédnyelven: vonat (Train).

³³ „Lovas seregünknek járását és szolgáltatásokat magunk igazgatjuk.“ (*Bethlen levelezése*: 55. l.)

³⁴ "...ha sok százezer lovas vagyon is egy hadban, de ha gyalogja nincsen, kevés dolgot vihet véghez ember, szoros helyeken és várak alatt kopiával, nyíllal az mostani üdőben, mikor az ellenség sánczban ássa magát, keveset árthatni nekik.“ (Bethlen a nagyvezírnek a békekötés akairól, 1622 elején. — *Török-magyarkori államokmánytár*: I. 365. l.)

Zrinyi: "...ha gyalogot találsz, az mely csak egy kevésé is be-

dít a gyalogságra, amelynek nem csak számát, hanem minőségét is fokozni igyekezük.³⁵

Hogy a lovasság és a gyalogság miként volt csapattestekre osztva, arról nem sokat tudunk. Nagyon valószínű, hogy — mint Takáts Sándor is írja³⁶ — akkoriban már Erdélyben is általános volt az 500 főből álló taktikai egység, amelynek a lovasoknál főkapitányság, a gyalogoknál rendszerint (de nem mindig) fővajdaság volt a neve. Találunk határozott adatot reá, hogy Bethlen hadában is — legalább papíron — 500 főből állott egy-egy csapattest.

A fejedelem azt írja ugyanis — gyalogok fogadása tárgyában — Thurzó Szaniszlónak, 1620 március 20-án, hogy: „Ötszáz, nem több, legyen egy kapitányság alatt.“ Azután pedig azt olvassuk, hogy az 1626 szeptember 30-án vívott drégelypalánki ütközetben, Egri István és Böjti István lovaszerede 500—500 főből állott.³⁷

Nem hihető, hogy ez csupán erre a két esetre szólott volna. De az is feltehető, hogy a gyakorlatban — bizonyára kényszerűségből — felfelé is, lefelé is, minduntalan változott ez az alapszám s így a kapitányságok és vajdaságok szerint felsorolt csapattestek valóságos állományát ennek a kulcsnak alapján se tudjuk meghatározni.³⁸ Annál is kevésbé, mert — mint Bethlen egyik leveléből kitűnik — az egy csapattestbe tartozó „zászlók“ (alosztályok) száma — például 1621-ben — 5 és 7 között ingadozott, holott rendes körülmények között 10 zászló alkotott volna egy fővajdaságot, vagy

sáncolja magát, mit csinálsz neki a lovassal? Avagy ha csak pikája is léssen és rendben áll, mint az tuskés borz, miképen ártasz neki? mert ha te akarnád is, a lovat nem hajthatod az olyan rettenetes sűrű seregnek és inkább fog félni a te lovad attul, hogyszem az te sarkantyúdtól.“ (*Titéz hadnagy*. III. Centuriák.)

³⁵ „Az gyalogot is valóban megválassza Kegyelmed ... *oláh ne legyen, hanem magyar és köntösös.*“ (Bethlen Rhédey Ferencnek; Gyulafehérvár, 1617 aug. 1. — *Pol. lev.* 89. l.)

„(A gyalogok) ne paraszt emberek, de puskához értők s szolgálatra elégségesek legyenek, kik hadakban exerceálták magokat.“ (*Erdélyi Országgyűl.* Eml. VIII. 160. l.)

³⁶ *A magyar gyalogság megalakulása.* (69. és k. ll.)

³⁷ *Pol. levelei:* 185. l.

Bethlen Illésházy Gáspárnak; Szécsény, 1626 okt. 8. (*Magyar Tört. Tár.*: XXVII. 97. 98. l. — Kiadta: Szádeczky Lajos.)

Kemény János: Önéletrésze. 95. l.

³⁸ Az elnevezésben is mutatkozik ingadozás, mert maga Bethlen is, hol „kapitányság“-nak, hol „sereg“-nek mondja a lovas és gyalog csapattesteket:

„Lovas *seregünk* 72., (*Tört. Tár:* 1879. évf. 214. l.) —

„...én ma szállottam ide rimaszécsi mezőre 22 kopjás *sereggel*“ (*U. o.* 206. l.)

„...ma is 20 *seregünk* vélle harczolt“ (*Magyar Tört. Tár:* XXVII. 35. l.)

főkapitányságot.³⁹ Különbén a „kapitány” szó se egyértelmű mindig a csapattest-parancsnok fogalmával, mert például Horváth István, 1621 július havában, 2500 lovasnak volt a „kapitánya.”⁴⁰

Nem tudjuk azt se, hogy Bethlen szándéka szerint, mi lett volna a lovasság és a gyalogság arányszáma, csak azt látjuk, hogy gyalogságát állandóan keveselte s ennél fogva minden áron szaporítani is akarta.⁴¹ Így tehát azok az adatok, amelyek a két fegyvernem állományát feltüntetik, nem árulják el azt, hogy Bethlen milyen arányban akarta növelni gyaloghadát a lovassal szemben.⁴²

Már említettük az előbb, hogy a gyaloghad minőségét is javítani igyekezett. Ugyanez a lovasságra is vonatkozik, amelynek felfogadása alkalmával, már 1616 januárius 9-én elrendelte, hogy: „*ne valami bocskoros jobbágyokat ültessenek fel, hanem szolgálatra való embereket, azok szerszámok és fejenkint kopjások legyenek.*”⁴³ Majd egy. 1620 augusztus 30-án kelt, útasításban azt olvassuk, hogy minden lovasnak „jó lova, sisakja, páncélja, fegyverdereka, huszár nyerge, lánczos féke.”⁴⁴ kopjája, hegyes tőri vagy pallosa” legyen.⁴⁵

Bethlen kezdettől fogva mindvégig arra törekedett, hogy egész lovassága kopjás legyen⁴⁶ s ezt a szándékát — a lovas hajdúkat kivéve — meg is valósította.⁴⁷ De ez a lovashad,

³⁹ *Tört. Tár.*: 1879. évf. 206. l.

⁴⁰ *Tört. Tár.*: 1879. évf. 209., 210. l.

⁴¹ „... annyira szűk itt az gyalog, hogy még magunk számára is, az mennit magunk kívántunk volna, nem fogadhattanak.” (*Bethlen Illésházy Gáspárnak: Gönc, 1621 jun. 21. — Magyar Tört. Tár.*: XXVII. 57. l.)

⁴² Ime, néhány adat a lovasság és gyalogság rövid időközökben is ingadozó állományáról:

1620 márc. 25.: 12.700 lovas, 7700 gyalog (*Török-magyarokori államokmánytár.*: I. 505. l.)

1621 febr. 6.: 14.000 lovas, 6000 gyalog (*Bethlen pol. levelei*: 245. l.)

1621 márc. 20.: 17.000 lovas, 4000 gyalog (*Mikó: Erdélyi tört. adatok*: 11. 589., 590. l.)

1621 május 21.: 9000 lovas, 9000 gyalog (*Bethlen pol. lev.* 295. l.)

1626 szept. 15.: 13.000 lovas, 7000 gyalog (*Magyar Tört. Tár.*: XXVII. 92. l.)

1626 okt. 22.: 50.000 lovas, 15.000 gyalog (*U. o.* 101. l.)

⁴³ *Török-magyarokori államokmánytár.*: I. 145. l.

⁴⁴ Feszítő zabla.

⁴⁵ *Erdélyi Országgyűl. Eml.* VII. 546. l.

⁴⁶ *Bethlen levelezése*: 55. és k. l.

⁴⁷ Például 1620 márc. 25-án 9700 kopjása és 5000 főnyi lovas-hajdúja (*Török-magyarokori államokmánytár.*: I. 505. l.); 1621 május 21-én 7000 kopjása és 2000 lovas hajdúja volt. (*Pol. lev.* 295. i.)

Itt merőben eltér Bethlen Zrínyitől, aki a kopját egészen ki akarta a lovasságból küszöbölni, mondván, hogy: „*kopja a lovas kezében semmirekellő.*” (*Tábori kis tracta.*)

nehéznek látszó fegyvere ellenére se a nehéz, hanem a könnyű lovasság kategóriájába tartozott s mint annyi példa mutatja, eléggé fürge is volt.

Minthogy Bethlennek sohase volt elég gyalogja, arról is hallunk, hogy a lovasságot — lováról leszállítva — gyalogharcra akarta felhasználni. Erről az esetről későbben még szólunk. A gyalogság fegyverzetét is pontosan meghatározta a fejedelem s ebből tudjuk, hogy minden gyalogos posztó köntössel, puskával, 100 lövésre való lövészerrel, szablyával és szekercével volt ellátva.⁴⁸

Bethlen Gábornak nem volt annak rendje és módja szerint megszervezett tüzérsége⁴⁹ s ez a fegyvernem — Olchváry szerint — alárendelt szerepet játszott hadseregében.⁵⁰ Természetes, hogy a XVII. század első negyedében nem lehet szó a tüzérség mai értelemben felfogott taktikai tagozásáról és alkalmazásáról: hiszen az ütegek, mint állandó összetételű taktikai egységek, mindenütt nagyon sokkal később alakultak meg.⁵¹ Tüzértaktikáról pedig, Gusztáv Adolf fellépése előtt, alig beszélhetünk.

Nem állíthatjuk, hogy Bethlen fitymálta volna a tüzérséget; inkább csak azt mondhatjuk, hogy nem tulajdonított neki nagyobb fontosságot, mint amekkorát az akkori viszonyok között érdemelt.^{51a} Annyi azonban bizonyos, hogy ágyúinak száma, az egész hadsereg állományához viszonyítva, valóban kevés volt. 1625-i hadművelati tervében 1000 főre nem jut 1 ágyú,⁵² de ezt inkább annak a körülménynek tudhatjuk be, hogy a magyarországi utak és hidak akkori állapota mellett, a különben is nehezen és lassan mozgó tüzér-

⁴⁸ *Török-magyarokori államokmánytár*: I. 143. l.

Erdélyi Országgyűl. Eml. VII. 546. l.

⁴⁹ *Iványi*: A tüzérség története Magyarországon. (*Hadtört. Közl.* 1928. évf. 157. l.)

⁵⁰ „Bethlen Gábor hadseregének szervezete és hadviselési módszere.” (*Hadtört. Közl.* 1888. évf. 606. l.)

⁵¹ A cs. kir. tüzérezredek — békében — 1850-ig, századokra tagozódtak, amelyek, mozgósítás esetén, annyi üteget alakítottak, ahány kitelt belőlük.

^{51a} *Zrinyi*: „Ha azt fogom mondani, hogy a lövészerszámnak ninesen annyi haszna, mint híre és rettenessége, talám megnevetnek az okos emberek és a régi hadviselők; de én azzal nem gondolok, megmondom az mint értem és érzem. Nem szólok a városok, várak és erősségek megvétele felől... de én szólok csupán a mezőn való ütközésről, a melyek mikor szoktak lenni, az ágyukban vetik némelyek minden reménségeket, holott igen csalatkoznak abban.” (*Vitéz hadnagy* III., Centuriák.)

Ez azt mutatja, hogy a tábori tüzérségnek Bethlen után egy emberöltővel se volt sorsdöntő szerepe.

⁵² 55.000 főre 22 ágyú (*Török-magyarokori államokmánytár*: I. 368. 569. l.). 1626 szept. 15-án 20.000 főre 20 ágyú; szept. 19-én pedig 55.000 főre 68 ágyú esik (*Magyar Tört. Tár*: XXVII. 92. és 95. l.).

Abban az időben 1000 főre átlag 2 (kivételesen 3) ágyút számítottak.

ség szállítása temérdek bajt s — ha ökörrrel vontatták — nagy késést is okozott. Ennéltozva vagy nem támogathatta kettő időben a másik két fegyvernemet, vagy pedig akadályozta azok gyorsabb haladását is.

Pedig Bethlen, minden nagyobb hadivállalatánál feltétlenül szükségesnek látta az ágyúkat. Thurzó Imrének írja 1619 október 13-án, hogy: „ha az lövő szerszám elmarad, anélkül igen fogyatkozottul és veszedelmesen lészen az dolog: *derék hadnak lövő szerszám nélkül járni nem jó.*”⁵³

A legnagyobb nehézséget az ágyúk elé való hámoslovak, vagy ezek hiányában ökrök, összeszedése okozta. Ezeket a törvényhatóságoknak kellett volna a fejedelem rendelkezésére bocsátaniok. Csakhogy itt se ment símán a dolog, mert a lakosság, a hadak közeledtének hírére, minden igavonó jószágát kicsapta a hegyek közé, hogy ne kelljen vele ágyút vontatnia.⁵⁴ Sokszor maguk a hatóságok is nagyon lanyhán jártak el, amit Bethlen elégszer rosszal és korhol is.⁵⁵

Érdekes tudnunk, hogy Bethlen három különböző öblű ágyúfajtát lát a hadviseléshez szükségesnek. Ez is 1623-i hadműveleti tervéből világlik ki, ahol azt is olvashatjuk, hogy az egyes ágyúfajtákat minő arányban kívánja.

A szultán (vagy a nagyvezír) alatt álló főseregnél:

16—20-okás ⁵⁶	„öreg faltörő ágyú”	50 darab
10-okás	ágyú	50 darab
6-okás	falkony	50 darab

A Bethlen-vezette hadseregnél:

16-okás	„öreg ágyú”	6 darab
10-okás	ágyú	6 darab
6-okás	falkony	10 darab

Ebből azt látjuk, hogy a hadrakelt sereghez beosztandó ágyúknak az első adat szerint $\frac{1}{3}$, a második szerint pedig $\frac{2}{3}$ része, a nehéz tüzérség fajtájából való.

Az „apró taraczk”-tól se nyílt harcban, se erősségek alatt, nem vár Bethlen semmit, ellenben jónak látja, hogy egynehány darab mozsár is legyen a seregben.⁵⁷

⁵³ *Pol. levelei*: 141., 142. l. (Erdélyből 20 ágyút hozott Bethlen).

⁵⁴ *U. o.*

Magyar Tört. Tár: XXVII. 51. l.

⁵⁵ Érdekes az a levél, amelyet Bethlen, ilyen tárgyban, Palatics János szépesi kamarai tanácsoshoz intéz. (Gönc, 1621 jún. 21.):

„Palatics uram, azt tudod te, hogy játék az hadakozás? 120 ökröt nem akarsz találatni Szendrőig, mi? nem tréfa ez, ország-dolgában, megmaradásában járó dolog; én azt adom tanácsul, meg legyen; engemet csötörtökön délig Szendrőben érjenek az 5 ágyúval, mert bizony nem leszen jól az dolog.” (*Pol. lev.* 539. l.).

⁵⁶ Egy „oka” (vagyis török font) annyi mint 1.281 kilogramm. 44 oka = 1 török mázsa.

⁵⁷ *Török-magyarorkori államokmánytár*: I. 368., 369. l.

Egy nagy hadjáratra ágyúnkint 500 lövésre való lövészt számít,⁵⁸ ami az akkori viszonyokhoz képest, igen nagy dotatio s már magábanvéve is megcitolja azt a teltevést, hogy Bethlen nem méltányolta a tűzértséget érdeme szerint.

Természetes, hogy ekkora mennyiségű lövészer szállításihöz temérdek szekér kellett. De nagy volt a mai értelemben vett szekereszsapat állománya, a lövészesek szekereken, azok személyzetén és igavonó lovain, vagy ökrein kívül is. Így például az 1623 július 25-i hadfelkelési parancs szerint, 20—20 lovasra, úgyszintén 20—20 gyalogosra is, egy-egy éléssel megrakott hatókrös szekér jut.⁵⁹ 1626-ban a 20.000 főnyi seregnek közel 2000 szekere volt, vagyis csaknem 10—10 emberre jutott egy-egy szekér. Ebben a számban, természetesen benne vannak a lövészesek szekerei is.⁶⁰ Ilyen óriási szekértömeg vezetéséhez és rendben tartásához emberről-embertől kellett. Ezért már 1616-ban is jelöl ki Bethlen szekereszparancsnokot (mint ő írja: „látó és igazgató mestert”) Szalai Farkas személyében.⁶¹ Kétségtelen, hogy ez a fontos állás II. Ferdinand ellen viselt háborúban se maradt betöltetlenül.

*

Töredékesek, hiányosak azok az adatok, amelyek Bethlen hadvezető és hadszervező képességének megbírálására szolgálhatnak, de hézagos voltuk mellett is eléggé rávilágítanak a fejedelem katonai tudására és minden részletre kiterjedő, szinte aprólékos gondoskodására.

De kitűnik nagyszámú leveléből az is, hogy tulajdonképpen mások helyett is ő gondolkozott s hogy nagyon gyakran mások dolgát is ő végezte. Ez azt mutatja, hogy kevés olyan embere volt, akinek katonai tudása, megbízhatósága és tapasztalata, elérte a megkívánható mértéket, akit tehát, önállóan is, nyugodt lélekkel alkalmazhatott volna. Ez is egyike azoknak az okoknak, amelyek miatt 1619 és 1626 közti háborúinak nem volt teljes katonai sikere.

Ennek előrebocsátása után lássuk most már: hogyan és milyen mértékben sikerült imént vázolt hadtudományi és hadvezéri elveit a gyakorlatban megvalósítani: mit tudott fegyverrel kivívni és mit nem? Csakis ezt kívánjuk megvilágítani; nem akarjuk tehát se valamennyi hadieseményt felsorolni és boncolgatni se a béketárgyalások menetét és eredményét ismertetni.

⁵⁸ *I. o.*

⁵⁹ *Erdélyi Országgyűl. Eml.* VIII. 160. l.

⁶⁰ *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 92. l. — 2000 parasztszekér, ha egyenlő arányban állott két-, négy- és hatfogatúakból, legalább is 52.000 lépés (azaz 24 kilométer) hosszú menetoszlopot alkotott.

⁶¹ *Bethlen levelezése:* 55. és k. ll.

II.

1619—1621.

„Mikoron a magyar nemzetnek nyomcrult sorsán gondolkodnám, igaz religiónknak láb alá tapodtatására való gonosz intentumokat mikoron sok felől igen bizonyosan hallanék, igazán mondom, hogy meggyőzött sokképen nemzetemhez való igaz affectusom, az nagy istennek igaz tiszteletéhez való nagy zelusom, és magamban elvégeztem, hogy az isten tisztesége mellett nemzetünknek szabadságáért kitámadjak, értvén ezen dolgokhoz kgdnek főképpen több keresztyén atyánkfiaival együtt nagy indulatját, akaratját.

Mindazoltától fogva is azért nem aludtam el dolgaimat, haszontalanul időmet nem töltöttem, noha azt ítéltették volna az emberek magam viseléséhez képpest. Mert ilyen nagy dolognak derekas fundamentumot akartam vetni, olyat, melylyel az egész magyar nemzet élhessen minden szükségnek idején bátorsággal.

Igy szól Bethlen Gábornak Rákóczy Györgyhez 1619 aug. 18-án írott levele,⁶² amelyben a háború megindítását közli.

Hogy tehát most az I. fejezetben kitűzött feladatunkat megoldhassuk, vizsgáljuk meg legelőször is azt, hogy Bethlen miként ítélte meg a mondott napon a helyzetet s miben látta azt a „derekas fundamentumot“, amelyre haditervét építette? Később majd azt is látni fogjuk, hogy az a valószínűségszámítás, amelyen minden ilyen terv alapul, mennyiben csalta meg őt.

A háború diplomatai előkészítéséről lesz tehát szó, amelynek — mint azt a közelmúltban is siralmasan tapasztalhattuk — az előnyös vagy hátrányos kezdőhelyzet kialakulásában igen nagy szerep jut.

Már előbb is hangoztattuk, hogy Bethlen a maga országának haderejét nem látta elégségesnek arra, hogy azzal a császárt megtámadja, mert akkora sereget, amekkora II. Ferdinánd teljes lebírásához kellett volna, Erdély a hozzácsatolt részekkel együtt se tudott talpraállítani.

⁶² Bethlen pol. levelei: 119. l.

Bethlen 1619—1621-i háborújának *katonai* történetét *Olchváry Ödön* írta meg, lelkiismeretes pontossággal. (*Hadtört. Közl.* 1890. évf. 353—360. és 528—562. l.) Ugyanennek a háborúnak rövidrefogott, de nem hibátlan, összefoglalása, *Rónai-Horváth Jenő* „Magyar Hadikronika“ című könyvében található. (II. 175—181. l.)

Bethlen háborúinak részletes leírása olvasható továbbá *Angyal Dávidnak* „Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig“ c. művében. (*Szilágyi*: A magyar nemzet története. VI.). Ugyanezeket a háborúkat röviden, de helyesen foglalja össze s egyúttal Bethlent, mint katonát, jól jellemzi *Szekfü Gyula*, „Bethlen Gábor“ című művében.

A támadás sikerének az volt tehát a legfőbb feltétele, hogy a császár ellenfelei — mint hozzánk legközelebbiek, elsősorban a csehek — II. Ferdinánd hadierejét annyira ellensúlyozzák, hogy Bethlen már csak mint súlytöbbletet dobja a mélyre a maga seregét.

De attól is függött a siker, hogy Bethlen megnyerje és mindvégig biztosítsa a Porta hozzájárulását, mert enélkül nyaktörő kísérlet lett volna bármiféle hadivállalatba fognia.

Mint az említett levél többi részei tanusítják, Bethlen úgy volt meggyőződve, hogy a török, ha nem is aktív támogatással, de legalább passiv jóakarattal áll majd az ő pártján.

Ez volt tehát az első fundamentum. A második a csehekkel való megegyezés volt, ami — legalább papiroson — teljesen a fejedelem szájaíze szerint jött létre. A csehek — mint Bethlen írja — „semmiben az magyar nemzettől különbözni nem akarnak, örömet együtt élnek halnak velük, sőt arra ígérnek magokat levelekben, hogy valakit az magyar nemzet királyának választ, ők is azt eligálják magoknak és így egy főtől akarnak függeni.“

Hír szerint a magyar főurak közül a Thurzók, Batthyányak, Nádasdyak és Révayak máris megegyeztek a csehekkel, akikkel még „az angliai, dániai királyok, az palatinus Reni, az saxoniai, brandenburgi elector fejedelmek, Mauritius herceg Flandriából, az velencések és az imperiombeli 72 szabad városok mind confoederáltak — — — ígértek segítséget nekik, igaz igyekben velek élni halni akarnak.“

Valóban, ha ilyen volt a helyzet, akkor Bethlen bátran odadobhatta a császárnak a keztyűt. De nem így volt. Úgy látszik, a fejedelem akkor még nem csalódott eleget; bízott az adott szó szentségében és jobban hitt a nagyhangú, de beváltásukkor rendszeren összezsugorodó ígéreteknek, mint kellett volna.

Azonban ezen az optimizmuson kívül, volt a dolognak még egy másik, semmiképen ki nem küszöbölhető rossz oldala is: a hosszú hadműveleti vonal. A csehek Pozsonyt jelölték ki t. i. az egyesülés helyéül;⁶³ Bethlen hadainak gyülekezőhelye Gyulaféhérvár és Kolozsvár, az első hadműveleti tárgy pedig Bécs volt.

A legrövidebb hadműveleti vonal Kolozsvárról Váradon Szolnokon és Pesten át vitt Bécsbe s a legegyszerűsebb irányban számítva is, 700 kilométer hosszú lehetett.⁶⁴ Úgyde ez az út a török hódoltság területén vitt volna át: már pedig arra

⁶³ *Bethlen pol. levelei*: i. h.

⁶⁴ Ehhez azonban még hozzá kell azt az utat adnunk, amelyet Bethlen csapatai, Erdély különféle tájairól Kolozsvárig már megjártak. A fejedelem írja, hogy „hadaim messzünnet indultanak Moldava Havasalfölde határaitól.“ (*Pol. lev.* 126., 127. l.)

gondolni se lehetett, hogy a Porta Bethlen hadainak átvonulását megengedje. Másrészt pedig a fejedelemnek életbevágó érdeke volt az, hogy a felvidéket, mint közbenső hadműveleti alapot, hatalmába kerítse és katonailag megszervezze. Ez a két ok tehát nagy kitérésre s ezzel együtt a hadműveleti vonal megnyújtására kényszerítette Bethlent, akinek csapatai előtt — Kolozsvártól Bécsig — a kerülő nagyságához képest, 900—1000 kilométernyi út állott.

Tudjuk, hogy a hosszú hadműveleti vonal egymagábanvéve, harcok nélkül is, felemésztí a hadsereg jókora részét s hogy a fogyatkozás nagysága nemcsak az út hosszúságától, hanem a csapatok minőségétől is függ. Bethlennek tehát számítania kellett arra, hogy az a haderő, amellyel megindul, az egyesülés helyén — vagyis Pozsonyban — nem állhat eredeti nagyságában rendelkezésére. Az a pótlás pedig, amelyre Felső-Magyarország csatlakozásával számíthatott, mind nagyság, mind minőség dolgában, előre meg nem határozható mennyiségszámba ment.

Végül mint legutolsó, de nem legkisebb aggasztó körülmény, a hadműveleti vonal bizonytalan volta is nagy szerepet játszott. Homonnay György, már néhány nappal Bethlen indulása előtt, hadat gyűjtött, amelyet azonban Lengyelországba űzött vissza Rákóczy György.⁶⁵ Most tehát az volt a nagy kérdés: vajjon a császár nem fogja-e Lengyelországot Homonnay netaláni újabb mozgalmának támogatására bírni? Ebben az esetben a Morvaországban, vagy Alsó-Ausztriában harcoló magyar sereg nagyon kellemetlen helyzetbe, sőt talán katasztrófába is juthatott. Minden azon fordult meg, hogy a császár befolyása mennyire érvényesül Lengyelországban, továbbá azon, hogy a török fékentartja-e Bethlen háta mögött a nagyravágó és kétkulacos Gratiano Gáspár moldvaországi vajdát?

Ennek a bizonytalan helyzetnek az volt a következménye, hogy a fejedelem, Homonnay újabb betörését megakadályozandó, kénytelen volt Rákóczy Györgyöt, elég nagyszámú haddal Zemplén-megyében hagyni, amivel — természetesen — gyöngítette a működő hadsereget.

Fölötte kétséges volt a cseh hadsereg sorsa is, amelynek fegyelme gyöngé lábon állott s vezetésében se nyilvánult meg a kellő egység és tervszerűség.⁶⁶

Ez az utóbbi körülmény különösen ösztönözte Bethlent, hogy igyekezzék minél hamarabb a csehekkel egyesülni, még mielőtt valami szerencsétlenség érné őket a harcmezőn. Az

⁶⁵ *Olchoáry*: Bethlen Gábor első támadása II. Ferdinánd ellen. (*Hadtört. Közl.* 1890. évf. 340. és 357. l.)

⁶⁶ *Kriegs-Chronik* Österreich-Ungarns: I. 13. l.

volt tehát a szándéka, hogy 1619 október 8-án vagy 10-én Pozsonyhoz vagy Nagyszombathoz száll s még október hó folyamán megtámadja és döntő csatára kényszeríti a császári sereget.⁶⁷ A terv kétségtől jó volt, feltéve, hogy a hosszú és fárasztó menet után Pozsony-megyébe érkező sereg olyan állapotban lesz, hogy nyomban tovább is lehet indulni vele nyugat felé.

Bethlen azonban már szeptember 5-én panaszkodott, hogy hadai fáradtak, az igavonó jószág ágyú és szekér elől ki-dőlt stb. stb.⁶⁸ A felvidéken se volt előkészítve minden. Nehány hatalmas főúr csatlakozott ugyan hozzá, de a vármegyék húzódoztak a felüléstől. A fejedelem tehát alaposan csalódott abban a reményében, hogy Felső-Magyarország fegyverfogható elemei egy lábíg tüstént mellé állanak s velük egyesülve, fennakadás nélkül tovább is mehet Pozsony felé.⁶⁹

Igy született meg az a szükségparancsolta megoldás, hogy Bethlen előreküldötte hadseregének legmozgékonyabb részét a csehek támogatására, Rhédey Ferenc váradi főkapitány vezetése alatt.⁷⁰

Ime, máris nagy eltérés mutatkozik az eredeti tervtől: Bethlen hadának egyelőre csak egy része csatlakozik szövetségéhez, amivel nemcsak a támogatás intenzív volta csökkent, de odalett annak lehetősége is, hogy Bethlen már a kezdet-kezdetén magához ragadja az egyesült magyar-cseh-morva sereg vezetését, ami pedig a várt sikernek egyik legmegbízhatóbb alapja lett volna.

Hogy a további fejleményeket igazságosan ítélhessük

⁶⁷ Bethlen Thurzó Imrének: Kassa, 1619 szept. 12. (*Pol. lev.* 128., 129. l.)

⁶⁸ "...hadaim... csak ímár is az nagy jövésben igen meghitvánkoztak" (Bethlen Rákóczy Györgynek: Barátka, 1619 szept. 5. — *Pol. lev.* 126. 127. l.)

„Én uram minden szekereit hadamnak s magamnak elhagvom — — mert ha kegyelmetek országul, vármegyénként rajtunk nem könyörül, az mi szekereink mind elmaradnak, úgy elfáradtak a barmok előllök; lövőszerszámaimat sem tudom mint elvitetni, ha mi lovakkal az vármegyék nem segítenek.“ (Bethlen Thurzó Imrének: Liptó-Szent-Miklós, 1619 okt. 5. — *U. o.* 141. 142. l.)

⁶⁹ Thurzó Imrét már szept. 21-én nógatja, hogy bírja valahára felülésre a vármegyéket, mert: „ha mi kg-tekkel egvüüt minden állapotunkat életünkkel együüt kockára vetettük ó kékért, azt kévännám, hogy ó kék is azt követnék, együüt sütnék az pecsenyét velünk.“ (*U. o.* 153. 154. l.)

Még okt. 30-án is ezt írja Rákóczy Györgynek: „itt is ez óráig egy vármegye én mellém nem jött.“ (*U. o.* 147. 148. l.)

⁷⁰ „válogatott négyezer fizetett emberrel“ (Bethlen Thurzó Imrének: Sárospatak, 1619 szept. 18. — *Magyar Tört. Tár:* XXVII. 5. l.) Ugyanakkor Gróf Thurnt is értesíti Rhédey küldetéséről. (*Gindely:* Okmánytár Bethlen Gábor uralkodásának történetéhez. 22. l.)

Téves Rónai-Horváth állítása, mely szerint 12.000 főnyi sereggel járt volna Rhédey Bethlen előtt. (*Magyar Hadikrónika:* II. 176. l.)

meg. lássuk egy kissé részletesebben a hadjárat elején beállott helyzetet.

1619 elején a hadműveletekre többhónapos szünet következett, amelyet az ellenfelek — a császár és a csehek — alkudozásokra és haderejük szaporítására fordítottak. A pótlás, különösen a cseheknél volt nagyon sürgős, mert — úgy mondják — néhány hét alatt 8000 embert ragadtak el közülök a különféle járványos betegségek.

Március 20-án meghalt (II.) Mátyás császár és király s II. Ferdinand lépett a trónra. A Cseh- és Morvaországban harcoló császári hadak parancsnoka, Gróf Buquoy Bonaventura, miután Németalföldről segítőcsapatokat kapott, június elején támadásba fogott. Június 10-én 5000 emberrel Budweisből Moldauheim felé nyomult, de útközben Mansfeld újabb előtöréséről kapván hírt, Netolitzon át Protivin felé fordult, s Gross-Zablatnál teljesen szétverte Mansfeld 5000 főnyi hadát.

Erre a cseh forradalmi kormány a már Bécs alatt álló Gróf Thurn Mátyást, a fenyegetett Prága védelmére hívta vissza. Thurn június 30-án Söbeslaunál egyesült Gróf Hohenlohe seregével s azzal együtt Lomnitznál szállott táborba.

Időközben II. Ferdinándot Frankfurtban német császárrá választották. A csehek azonban, a Habsburg-házat trónja-vesztettnek nyilvánítván, a pfalzi választófejedelemet, V. Frigyeszt, választották királyukká. Ámde a cseh hadseregben uralkodott rossz állapotok minden merészebb vállalkozásnak bevágták az útját s megkönnyítették Buquoy dögát, aki Prága elfoglalására indult. Ugy látszott, hogy hatalmába is fogja keríteni. Csak az volt a baj, hogy a császári sereg ólomlábban járt s még mielőtt célhoz ért volna, megjött Bécsbe a riasztó hír Bethlen indulásáról, Kassa elestéről, majd a fejedelem előhadának közeledéséről is.⁷¹

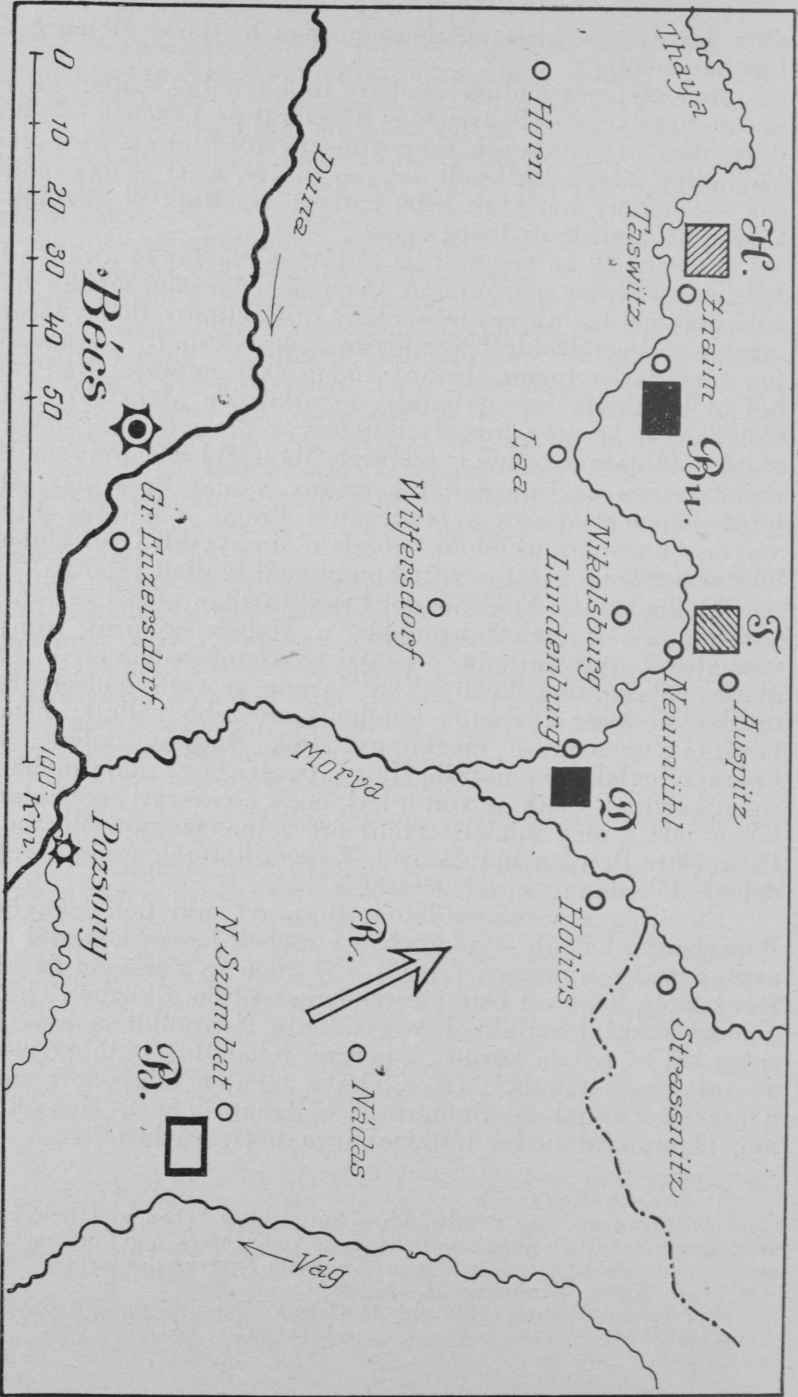
Ennélfogva visszarendelték Buquoyt, aki déli irányban Rosenbergig hátrált — miközben a csehek lassan követték — azután pedig nyugatra fordult s Hornon és Znaimon át Laa felé tartott, hogy ott Dampierre-el egyesüljön. Eközben Thurn a morvaországi hadakkal megszállotta Neumühlt, a császári sereg két csoportja között. A helyzet tehát 1619 október 11-én az volt, hogy mindkét fél a Thaya mentén állapodott meg; a csehek Znaimban, Buquoy Taswitzban, Thurn Neumühlnél, Dampierre pedig Lundenburgnál. (I. vázlat).⁷²

⁷¹ *Kriegs-Chronik*: i. h.

„Während auf der Bethlenischen Partei alles Leben und Bewegung war, konnte man sich auf kaiserlicher Seite von Schreck und Überraschung noch immer nicht erholen.“ (*Stamm*: Der erste Feldzug des Gabriel Bethlen, gegen Kaiser Ferdinand II.—47. 48. l.).

⁷² *Thurn* tudósítása: 1619 okt. 11 (*Klopp*: Der dreissigjährige Krieg. I. 444. 445. l.).

A helyzet 1619 október 11-én

Magyarok

Szászárjak,

Cseh és Morvák

1. vázlat

Ezalatt Bethlen előreküldött csapatai jóformán ellenál-
lás nélkül hódoltatták az útjukba esett kisebb-nagyobb vára-
kat s végül a fontos Érsekújvárt is.

A fejedelem október 9-én érkezett Nagyszombatba. Rhé-
dey, akinek már jóval messzebb kellett volna járnia, szintén
csak akkor ért oda. Bethlen 10.000 főre egészítette ki Rhédey
lovashadtestét⁷³ s nyomban megindította Morvaország felé,
hogy a Kis Kárpátok nádasai hágóján és Strassnitzon át
Thurnhoz csatlakozzék.⁷⁴

A most vázolt helyzet ismeretéhez szorosan hozzátartozik
az is, hogy lássuk, milyen erősek voltak a szembenálló ellen-
felek valóban s mit tudtak ők maguk egymás erejéről.

Buquoy közvetlen vezetése alatt, 1619 október elején, va-
gyis éppen a szóbanforgó időben, 4575 lovas és 15195 gyalogos
állott; az előbbieik között 975 magyar huszár, az utóbbiak
között 495 hajdú volt. Dampierre különítményét 5529 lovas
és 5110 gyalogos alkotta. Lovasságának kétharmad része (pon-
tosabban: 2429 fő) magyar volt; gyalogságában pedig 1520
hajdú szolgált.

Bécsben és közvetlen környékén 400 lovas és 2250 gyalo-
gos, Körneuburgban, Kremsben, Steinban és Mauternben el-
osztva 560 gyalogos állott. Mindössze tehát 8504 lovas, 21.055
gyalogos.⁷⁵

A tűzérsegről — ágyúinak, személyzetének és lovainak
számáról — semmit se tudunk.

A cseh-morva hadsereg 26.500 főre rugott, számra tehát
nem sokkal volt gyöngébb mint Buquoy és Dampierre hada
együttvéve.

Mint látjuk, minderről pontos adataink vannak: de már
Bethlen haderejére vonatkozóan inkább csak megközelítő
értékű számokra vagyunk utálva. Annyival is inkább, mert
a fejedelem többször írja azt, amire számít, mint azt, ami
valóban van. 1619 szeptember 12-én kelt levele szerint, Rá-

⁷³ A források különböző adatokat tartalmaznak a Nagyszombatról
előreküldött lovashadtest erejéről. Egy a zناimi táborban 1619 okt. 17-én
kelt jelentés szerint, 15.000 főre rugott volna. (*Gindely*: Okmánytár: 57.
l.). Egy más feljegyzésben azt olvassuk, hogy 12.000 harcosa volt Rhédey-
nek. (*Tört. Tár*: 1894. évf. 450. l.) Az igazságot Bethlen tudhatta legjob-
ban, aki okt. 10-én ezt írja Thurnnak: „Franciscum Rhedei cum decem
millibus expeditissimorum militum ad ipsos miserimus.“ (*Gindely* i. k.
52. l.)

⁷⁴ *Tört. Tár*: 1894. évf. 450. l.

⁷⁵ *Oberleitner*: Beiträge zur Geschichte des dreissigjährigen Krie-
ges. (*Archiv für Kunde österr. Geschichts-Quellen*: XIX. 8., 9. l.)

A tűzérseggel állott a dolog legrosszabbul, annak ellenére, hogy a
császár tapasztalt németalföldi tűzértiszteket fogadott szolgálatába. De
a pattantyús légénység toborzása a pénzhányon bukott meg, azonkívül
pedig kellőszámu hámoslovat se tudtak felhajtani. (*U. o.*)

kóczy György különítményével együtt, 22.000 emberből áll a sereg.⁷⁶

Október 30-án azt írja, hogy a csehekkel együtt is csak 32 ezeren vannak.⁷⁷ mert addig még egyetlen vármegye se ültette fel a maga hadait.⁷⁸

Bethlen seregét egy 1619 szeptember 12-én Kassán kelt jelentés 25.000 főre,⁷⁹ egy hét nappal későbbi jelentés ágyúinak számát 28-ra teszi.⁸⁰ Vannak azonban képtelen hírek is. Például egy 1619 szeptember 10-én kelt belgrádi tudósítás 40.000 főre, vagy még többre, becsüli Bethlen lovasságát.⁸¹

A császáriakról azt tudta a fejedelem, hogy jólfegyelmezett hadseregük 35.000 főre rug.⁸²

A vázolt helyzet és az erőviszonyok alapján kétségtelen, hogy Rhédey lovashadteste, Thurn csoportjával egyesülve, könnyen tönkrevethette volna Dampierre különítményét. Ilyen döntő harcra azonban nem került a sor: egyrészt azért, mert Bethlen mind Thurnt, mind Rhédeyt óvatosságra intette, másrészt azért, mert Buquoy is, Dampierre is Bécs védelmére sietett. Csupán Dampierre utóvédjét kapta el és ugrasztotta szét Rhédey lovassága Nikolsburgnál.

Dampierre tehát minden nagyobb baj nélkül csatlakozott Boquoyhoz Laanál. Hohenlohe és Thurn pedig, nyomon követve a hátráló császári sereget, október 25-án Wilfersdorf-nál egyesült.⁸³

⁷⁶ Bethlen Thurzó Imrének: Debrecen, 1619 szeptember 12. (*Pol. lev.* 128. 129. l.).

⁷⁷ *U. o.* 147., 148. l.

⁷⁸ „Az cseh és morvaországi hadak mellettünk vadnak, kiknél én bizony szebb és erősebb hadat sok esztendeje hogy nem láttam“ (*Pol. lev.* 147., 148. l.).

Mínt hogy a német kútfők a cseh-morva hadseregről nem sok jót mondanak: Bethlen dicséző szavaiból arra lehet következtetnünk, hogy az ő fegyveres népe se volt valami kiváló.

Rónai-Horváth. teljesen alaptalanul, 70.000 főre teszi a Bécs alá vitt szövetséges hadat. (*l. m.* II. 177. l.).

⁷⁹ „Sonsten seind wir des Fürsten von Siebenbürgen auf den 14. dies Monats mit 25.000 Mann stark gewärtig.“ (*Gindely: Okmánvtár.* 20. l.).

⁸⁰ „Führet mit sich 28 Stuck.“ (*U. o.* 28. l.)

⁸¹ „Der Bethlehem Gabor ist mit den Kurtonern, Ungern, Walachen, Janitscharen, Tataren und Türken zu Ross mit Copien 40.000 stark, ehe mehr dann weniger.“ (*U. o.* 16. l.).

⁸² „Egyedül 35 ezer válogatott, jó disciplinatus hadnak nehéz állani, mindazáltal valamennyire adja Isten dolgunkat az szerencsét megpróbálom.“ (*Bethlen Rákóczy Györgynek: Bajmóc, 1619 okt. 6. — Pol. lev.* 140. lap.).

⁸³ Több helyen azt a téves állítást olvashatjuk, hogy nem Thurn és Hohenlohe csoportja egyesült október 25-án, hanem Rhédey csatlakozott ezen a napon Thurnhoz. (*Kriegs-Chronik: II. 14. l. és Rónai-Horváth: i. m. II. 177. l.*)

Most itt lett volna a kedvező alkalom, hogy Bethlen, aki 14-e óta Pozsonyban volt, egész erejével vagy oldalba támadja, vagy a bécsi hidaktól elvágja a császári sereget, amely a két malomkö között ugyancsak válságos helyzetbe juthatott volna. Az erőviszonyok olyanok voltak, hogy a fejedelem, aki 14.000 embert vihetett hareba,⁸⁴ ezt a lépést bátran megkockáztathatta volna; annyiival is inkább, mert Dampierre huszárjai és hajdúi máris szökdöstek Rhédeyhez.⁸⁵

A későbbi hadműveletek nagy kárára, Bethlennek ebből a sorsdöntővé válhatott mozdulatából semmi se lett. A császári hadak október 24-én minden baj nélkül értek a Duna közelébe. Nagyobb csatába egyik fél se akart bocsátkozni. Boquoy ugyanis meg nem fogyott állománnyal kívánta volna Bécs védelmére átszállítani hadseregét a Dunán. Thurn pedig Bethlenre várt. De az átkelés mégse ment símán. Három napon át, hol lanyhábban, hol hevesebben folyt a harc, különösen az Eipeltau (Leopoldau) közelében felhányt hídsánc körül.⁸⁶ A császáriak több mint 2000 főre rugó veszteséggel kelhettek csak át a hídon, amelyet azután részben meg is szakítottak, úgy, hogy a magyar-cseh-morva sereg, akarva-nem akarva, az északi (bal) parton maradt.⁸⁷

Képtelenség elhinni, hogy egy könnyűlovasságból álló hadtest, két hétig rőtta volna ezt a 150–160 kilométerre becsülhető utat.

Komáromy András azt írja, hogy Rhédey okt. 12-én érkezett Neumühl alá. (*Hadtört. Közl.* 1894. évf. 461. l.) Ez mindenesetre közelebb jár a valósághoz.

Egy, a znaimi táborban okt. 17-én kelt tudósítás szerint: „wie uns Avisakomben, vorgestern 15.000 Hungern zu ihme (Thurn) gestossen“ (*Gindely: Okmánytár.* 37. l.). Ez tehát okt. 15. lenne s legvalószínűbbnek is látszik.

⁸⁴ *Olchváry:* i. m. 350. l.

⁸⁵ „Das ungerische Volk unter dem Tampier reisst mächtig aus und begibt sich zu den reidschen.“ (*Gindely: Okmánytár.* 30. l.)

⁸⁶ A dátum körül zavarok vannak. Egy résztvevő vallomása szerint már 21-én délben megtörtént az első összecsapás. (*Klopp:* i. m. I. 444., 445. l.) Egy Bécsben, okt. 27-én kelt tudósítás *szerdára* teszi a harc kezdetét. Ez tehát 23-a lenne. (*Gindely: Okmánytár.* 42., 43. l.) Azonban egy 31-én, ugyancsak Bécsben kelt híradás szerint, Buquoy és Dampierre csak várta ezen a napon az ellenséget. (*U. o.* 43., 44. l.) *Stamm* szintén 23-át fogadja el az ütközet első napjául (*I. m.* 61–65. l.).

Mi Bethlen okt. 50-án kelt tudósítását vettük alapul, amelyben azt írja Rákóczy Györgynek, hogy: „az mult *csütörtökön* hajnalban kezdették az harcöt hadaink az bécsi hidak előtt való mezőben.“ (*Pol. lev.* 147., 148. l.) Ha a szövetségesek csakugyan 23-án egyesültek Wilfersdorfnál, akkor 24-e előtt nem is lehettek Bécs közelében.

Rónai-Horváth meg se említi ezt a háromnapos harcot. (*I. h.*)

⁸⁷ „diesmals weit über 2000 sammt der Beschädigten — — — erlegt worden.“ (*Gindely: Okmánytár* 43., 44. l.)

Olchváry, más források nyomán, 3500–4500 főre, a szövetségeseknél 1000 főre teszi a veszteséget. (*I. m.* 350. l.) Ekkora különbség nem lehetett a két fél vesztesége között.

A fejedelem 26-án, a harc utolsó napján, érkezett a helyszínére, amikor a császáriak legnagyobb része már a tulsó partra jutott. Nem tudjuk ugyan határozottan megállapítani, de nagyon valószínűnek látjuk, hogy csupán a lovaság ért oda a harc alatt s ez lehetett az oka, hogy Bethlen nem avatkozott a küzdelembe, amelyhez itt gyalogság és tűzérség kellett volna. Bármint volt is, annyi kétségtelen, hogy a hadjárat első felvonása, egy soha vissza nem tért jó alkalom elszalasztásával végződött. Olyan kedvező helyzet, aminő az október 21. és 26. közötti volt, Bethlen első háborúja alatt többé nem kínálkozott.

A fejedelem egy szót se ír arról, hogy miért nem zsákmányolta ki a neki annyira előnyös helyzetet, ennél fogva mi se tudjuk a múlasztásnak okát adni. Minthogy azonban Bethlen írásba is foglalta azt a határozott szándékát, hogy még október folyamán leszámol a császár seregével: úgy gondoljuk, hogy a hírszerző szolgálat hagyta cserben. Lehet, hogy mire a császári hadak közeledéséről értesült, lassú gyalogságával és még lassúbb tűzérségével, már nem tudott kellő időre a bécsi hídfő közelébe jutni.

Bárha a tervezett és óhajtott nagy csata ilyenformán el is maradt, a fejedelem nem állott el attól a szándékától, hogy Bécsset elfoglalja. Mivel ott, a vár és város alatt, nem volt lehetséges az átkelés. Pozsonyba vezette az egyesült szövetséges hadakat, azzal a szándékkal, hogy a Dunán átszállítja őket, azután pedig a folyam jobb partján megtámadja Bécsset.

Az átkelés szerencsésen sikerülvén, november 26-án megindult a sereg Bruck felé. Másnap már Kaiser-Ebersdorfban volt Bethlen főhadiszállása.

Bécs rendszeres ostromáról nem lehetett szó, mert a szövetségeseeknek nem volt elegendő faltörő ágyúja. Így tehát csak a város körülfűrésére gondolhattak, úgy számítván, hogy a máris mutatkozó ellátási zavarok miatt, aránylag rövid idő alatt sikerülni fog a kiéheztetés. De minden tervet megzavart, sőt teljesen felborított, Homonnay újabb betörése Zemplén-megyébe, amellyel szemben Rákóczy György súlyos kudarcot vallott Homonna (mások szerint Sztropkó) közelében, november 22-én.

A vész hírek, szokás szerint, eleinte túlzottak voltak, de elvégre Bethlen, ott a távoli Bécs alatt, nem tudhatta, mivé fajul Felső-Magyarországon a dolog. Így hát érthető, hogy már november 30-án elvonult hadseregével Bécs alól s december 3-án ismét Pozsonyban volt. Onnan értesítette Rákóczyt,

hogy Szécsy György vezetése alatt, 12.000 főnyi sereget indít visszafelé, a Felvidékre.⁸⁸

Ezzel a hadjárat nagyobbszabású része tulajdonképpen véget is ért, mert az 1620 februárius 4-én megkötött fegyverszünetig semmiféle döntő esemény nem volt.

A hadjáratnak ilyenformán lezárult első felvonásáról bajos bírálatot mondani, mert nem tudjuk, hogyan végződött volna, ha Homonnay „deus ex machina”-ként közbe nem vág. Annvit megállapíthatunk, hogy Bethlen, a füstbe ment első jó alkalom ellenére is, megpróbálta eredeti tervét — Bécs elfoglalását — megvalósítani, ezúttal azonban anélkül, hogy ellenfelét nyílt mezőben legyűrte volna.

Ha most — a novemberi hadműveletek végső céljaként — Bécs kiéheztetését vesszük számításba, akkor két körülményt kell megfontolnunk:

1. Minél nagyobb veretlen haddal sikerült Buquoynek a császári fővárost elérnie, annál szívósabb és aktívabb lehetett a védelem. De ezzel szembenáll az, hogy

2. minél számosabb a védősereg, annál hamarabb fogy el Bécsben az ennivaló. Így tehát, a *kiéheztetés szempontjából*, még hasznára is válhatott volna Bethlennek az, hogy a császári sereg súlyos csatavesztés nélkül, aránylag nagy állománnyal szorult a fővárosba, feltéve, hogy a szövetségesek eléggé szorosva fogták az ostromzárát.

Mi volt az 1619-i hadjárat eredménye? A sorsdöntő *taktikai* csapás, mint láttuk, októberben is, novemberben is elmaradt ugyan, de azért Bethlen *stratégiai* sikere mégse vitatható el. *Ez a siker abban nyilvánult meg, hogy a fejedelem hadseregének a nyugati magyar határ felé vonulása, már egymagában is elegendő volt ahhoz, hogy a császári hadak — Prága felé megindult és máris sikerrel bízható támadásukat abbahagyva — a fenyegetett főváros védelmére forduljanak vissza.* Ezzel Csehország — amelynek pedig nagyon is nem volt rendén a szénája — egyszerre megszabadult az ellenségtől, amely még a szövetséges hadaknak Bécs alól történt visszavonulása után se mert általános támadásba fogni. Ki igazgatta a császári sereget Bécsből s mennyi közvetlen része volt az események kialakulásában az udvari haditanács akkori elnökének, gróf Stadion Gáspár tábornagnak? — nem tudjuk megmondani.

⁸⁸ A betörésnek nem voltak tartósabb, káros következményei. Homonnay lejutott ugyan Szerencsig, majd onnan Kassa és Eperjes elfoglalására indult, de egyikkel se boldogulván, Bártfán át kivonult Lengyelországba, ahol már 1620 jún. 21-én — 37 éves korában — meghalt. Szécsy beavatkozására nem került a sor.

Az 1620. év elején Bethlennek újból nagy reményei s ennekfolytán nagy tervei is voltak.

Bárha a fegyverszünet csak szeptember 29-én járt volna le, már kora tavasszal foglalkozott az újabb támadó hadjárat tervével s mint Balassa Ferenchez címzett leveléből⁸⁹ kitűnik, ilyenformán látta a helyzetet:

A császárnak mintegy 28.000 főnyi működő hadserege van: ehhez járul még egy 8000 emberből álló olasz sereg, amelyet Passau táján tart sakkban a császárral dacoló Felső-Ausztriának ugyanakkora erejű fegyveres népe.

III. Fülöp spanyol király azt ígerte ugyan, hogy Spinola vezetése alatt 20.000 embert küld II. Ferdinánd támogatására,⁹⁰ ámde az angol és a dán király, a flandriai statusokkal együtt elhatározta, hogy Spinolát nem engedni a csehek elleni harcba avatkozni.

A császár pártján álló bajor választófejedelemnek 12.000 harcosa van, de ezt a haderőt a cseh-morva hadsereg gátolja abban, hogy Magyarországra felé közeledjék.

A francia király 30.000 főnyi sereget tart készen, amely azonban egyelőre se az egyik, se a másik félhez nem áll.

A sokáig habozó szász választófejedelem végül is a csehek pártjára hajlott s 15.000 emberből álló hadddal mehet a küzdelembe.

A cseh-morva hadsereg — Keresztély anhalti herceg vezetése alatt — egy 14.000 főnyi nagyobb s egy 6000 főnyi, Morvaországba különített, kisebb csoportból áll.

A sziléziai had — mintegy 8000 fő — a lengyel határon őrködik.

A cseh királynak (Frigyesnek) püünköstre 15.000 gyalog- és 4000 lovas-zsoldosa lesz.

Brandenburg, Württemberg, a 42 elzaszi és néhány birodalmi város, mindössze 30.000 katonát állít. Ez az akkori viszonyok között nagy haderő szintén a csehek pártján van. A két választó-érseknek s néhány püspöknek 20.000 embere áll ugyan fegyverben, de ezek „csak egymás ellen vigyáznak, valahogy egyik az másik jószágát ne invadálhatná.”

Az a kép, amelyet itt Bethlen vázol, a csehek javára hajló helyzetet mutat. Minthogy ugyanis a spanyolok és az olaszok — állítólag — nem mozdulhatnak s a szász választó is a csehekhez állott: a császár és a bajor választó 40.000 főnyi hadseregével szemben, a cseh királynak 59.000 embere lesz, amelyhez még a szász választó és Bethlen hadseregét szá-

⁸⁹ Kassa, 1620 márc. 25. (*Török-magyarkori államokmánytár*: I. 217., 218. l.)

⁹⁰ Ennek az lett volna a rendeltetése, hogy a cseheknek Bajorország felé, tehát a liga hadseregének háta mögé, netalán megkísérelt diversióját meghiúsítsa.

mítva, akkora erőt kapunk, amely a császárért kétszeresen is meghaladja. Bethlen ugyanis arra számított, hogy *legalább* 25.000 főnyi hadsereggel indulhat a cseh király segítségére.⁹¹

Bethlen helyzete az 1619-inél most annyiban jobb volt, hogy Felső-Magyarország nagy része az ő kezében maradt. Ez volt tehát az a hadműveleti alap, ahol a hadsereg megalakulhatott s a tavalyinál jóval rövidebb hadműveleti vonalon mehett Csehország felé.

Mint hogy azonban Bethlennek állandó hadserege nem volt, továbbra is fennállott az a súlyos kérdés: összehozódik-e a kellő pillanatra az előbb említett 25.000 főnyi had s hogyan lesz lehetséges az egymástól olyan távol levő csoportok működését *egységesen* szabályozni?

De más baj is támadt csakhamar. A csehek ugyanis, még mielőtt Bethlen beavatkozhatott volna, hátrálni kezdtek; a szász választó nem hozzájuk, hanem a császár támogatására alakult katolikus ligához pártolt. Frigyes cseh király annyira várt külön hadserege pedig csak papiroson alakult meg. Így tehát a helyzet máris rosszabbodott, amit még fokozott az anhalti herceg és Bethlen között, a hadműveleti terv dolgában támadt ellentét. A cseh-morva hadsereg parancsnoka t. i. azt kívánta, hogy Bethlen Steierországba törjön s ezzel Buquoyt is odaterelje. A fejedelem azonban ezúttal is elsősorban Bécs elfoglalására gondolt.⁹²

Ilyen körülmények között, május végén, újból feltámadt a fejedelem agyában a török segítség eszméje. Hogy az anhalti herceg kívánságának is eleget tegyen — legalább 20.000 főnyi török sereget kíván, amely Steierországot támadná meg, de szükség esetén a Bécs ellen vonuló erdélyi hadsereget is támogatná. Azonkívül 16—20 ezernyi török és 50—60 ezernyi tatár had Lengyelországot tartsa féken.⁹³ Később majd látni fogjuk, hogy ebből az annyira óhajtott támogatásból mi lett.

Az 1620 augusztus 25-én Magyarország királyává választott Bethlen, még a fegyverszünet lejárta előtt megindult seregével, Besztercebányáról Pozsony felé. Szeptember 7-én Érsekújváron⁹⁴ 11-én a Vág melletti Semptén volt, ahonnan még aznap Nagyszombatba indult. De hada nem volt teljes; hiányzott Rhédey Ferenc, aki csak 10-én és 11-én kelt át a Tiszán 4000 lovassal és szépszámú gyalogsággal.⁹⁵

⁹¹ „... adminus lehetünk 25 ezeren fizetett haddal és minden rend mind itt kin s mind Erdélyben vesztég ül, s ha kellek fel kel.“ (*Török-magyarokori államokmánytár*: I. 218. l.)

⁹² *Olchvály*: i. h.

⁹³ *Tört. Tár*: 1881. évf. 652., 653. l.

⁹⁴ *Bethlen pol. levelei*: 220. l.

⁹⁵ „Mi ma Szombatban megyünk, Rédei uramat oda várjuk, ki bizonyosan 4000 lóval tegnap s ma költözött által az Tiszán és gyalogja is szépen léssen.“ (*Bethlen Thurzó Imrének*: Sempte, 1620 szept. 11. — *Pol. lev.* 221. l.)

A cseh-morva harctéren, akkor, amidőn Bethlen hadrakelt, ez volt a valóságos helyzet:

Miksa bajor választófejedelem, aki a liga hadseregét vezette s Felső-Ausztria rendjeit hódolásra kényszerítette, szeptember 8-án csatlakozott a Neu-Pöllánál állott Buquoyhoz. Az ilyformán egyesült hadsereg 50.000 főre volt becsülhető.⁹⁶

Bethlen — Miksa előnyomulásáról értesülvén — azt tanácsolta az anhalti hercegnek, hogy gátolja meg a császár és a liga hadainak egyesülését.⁹⁷ Valóban az lett volna az egyedüli helyes megoldás, ha a csehek az elszigetelten álló Buquoyra vetik magukat s megverik, még mielőtt támogatást kaphatna. Ámde az anhalti herceg nem volt hajlandó ilyen merész vállalkozásra.

Az ellenség két csoportjának egyesülése akadálytalanul megtörtévnén. Bethlen körülbelül tudhatta, hogy a csehek sorsa meg van pecsételve. Most már óvakodott is tőle, hogy kidülfélben levő fához támaszkodják s bár segítőcsapatokat küldött — több részletben — az anhalti hercegnek, ő maga nem szándékozott többé a cseh harctéren szerepelni. Amint a következés mutatta, teljesen igaza is volt.

Egyelőre tehát arra szorítkozott, hogy Magyarországon megszilárdítsa királyi pozícióját. Ez s az eredeti szándéknak vele járó elejtése volt az oka annak, hogy a nagyszabásúnak ígérkezett hadjárat apró várívások és az általános hadművelési terv szempontjából nagyobb fontosság nélküli esetepatok sorozatára bomlott, amely együttvéve se ért fel egy döntő csatával.

Az Eggenburgnál táborozó anhalti herceg, aki Buquoyval se mert megvívni, kitért az egyesült ellenséges haderő elől s Hornon át Znaim felé hátrált. Miksa bajor választó, aki a császár és a liga hadseregének vezetését átvette, nem ment utána, hanem szeptember 15-án Hornból elindulva, Waidhofen an der Thayán át Gratzen felé tartott, ahova 20-án érkezett. Innen 6000 embert indított vissza Bécsbe, Dampierre támogatására, mert időközben Bethlen indulásáról értesült. Szeptember 22-én pedig Budweist szállotta meg.⁹⁸

Az anhalti harceg — Prágát féltvén — Neuhaus felé fordult s szeptember legvégén Klingenbergnél állapodott meg. Miksa ugyanakkor Piseknél táborozott. Nyilvánvaló, hogy a cseh hadsereg parancsnoka ezzel a mozdulattal bevágta az útját annak, hogy Bethlennel egyesüljön, mert ahelyett, hogy közeledett volna hozzá, eltávolodott tőle.

⁹⁶ *Klopp*: i. m. I. 585. l.

⁹⁷ *Gindely*: Okmánytár 89. l.

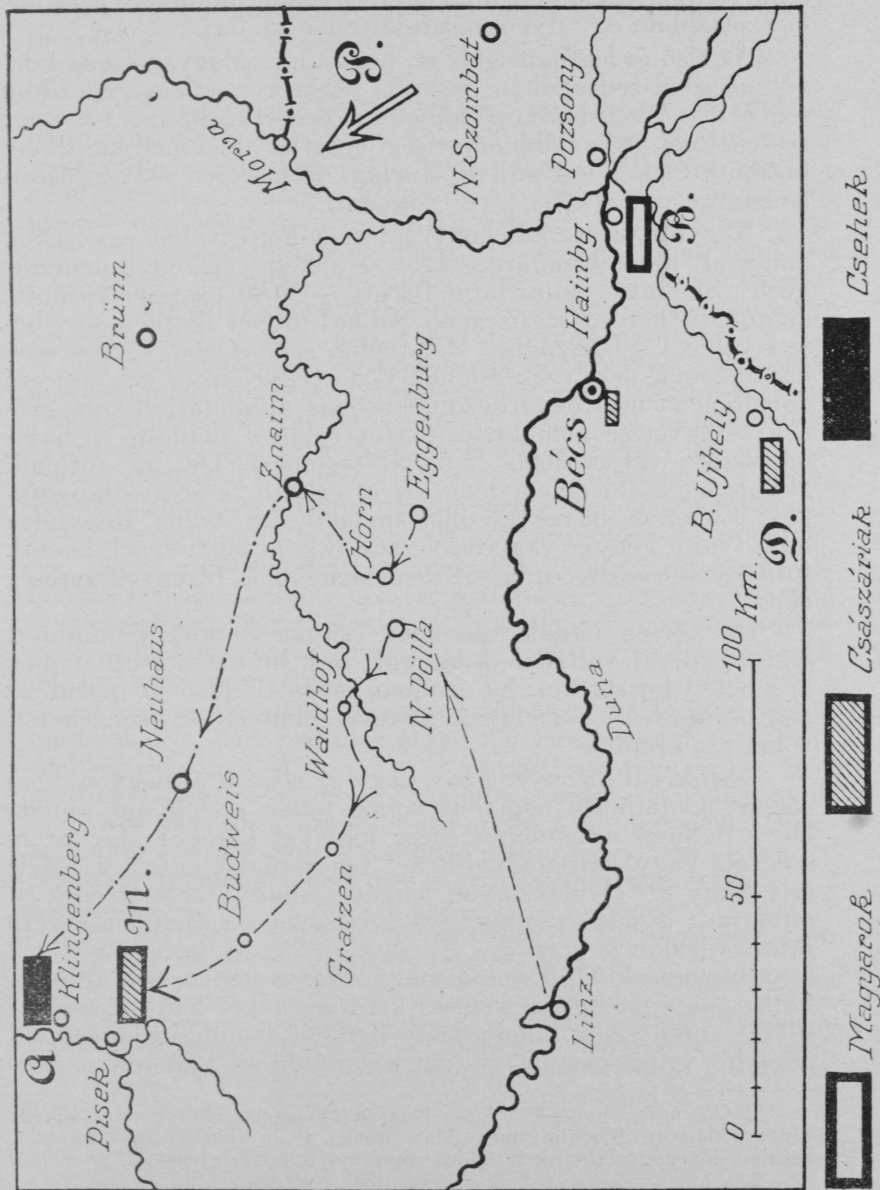
⁹⁸ *Olchoáry*: i. m. 551. l.

Kriegs-Chronik: I. 16. l.

Klopp: i. m. 587. és k. ll.

A fejedelem abban az időben, amikor a cseh harctéren álló ellenfelek a 2. vázlaton látható helyzetbe jutottak, Hainburgot támadta meg. (Szeptember 29.).

Önkéntelenül is felbukkan az a kérdés: nem lett volna-e

2. vázlat. — A helyzet 1620 szeptember 29-én.

jobb, ha Bethlen behatol Csehországba és vagy egyesül az anhalti herceg hadával, vagy hátbakapja a bajor választó Prága felé hatoló seregét? A mellékkörülményeket nem tudva, azt kellene mondanunk, hogy ez lett volna a fejedelem tennivalója. Ámde volt több olyan nyomós ok, amely a leghatározottabban egy ilyen mozdulat ellen szólott.

Az első és legfontosabb az, hogy amíg Magyarország közvetlen szomszédságában is volt fegyveres ellensége, addig semmiféle távoli hadműveletbe nem becsátkozhatott. Ugyanis, a cseheknek már előbb adott segítséget és az el nem kerülhető kiküldönítéseket leszámítva, anélkül is nehezen összegyűjtött hadserege alig 11.000 főre csökkent.⁹⁹

Nagyon valószínű, hogy ezt se vihette volna egy szálig magával, mert Magyarországot se lehet egészen kiürítenie. Péchy Simont — mint látni fogjuk — 5000 lovassal küldötte az anhalti herceg segítségére. Sokkal többet Bethlen se vihett volna Csehországba. Már pedig, számításba véve a cseh hadseregnek nem csak állomány, de fegyelem és erkölcsi erő dolgában is megfogyatkozott sármalmas állapotát, ekkora erőnek latbavetése nem biztosíthatta volna a diadalt, a bajor választó jóval erősebb hadával szemben. De mi történik akkor, ha a fejedelem már későn érkezik a segítőcsapatokkal? Ebben a súlyos esetben egyedül lett volna kénytelen megvívni a hétszer vagy nyolcszor akkora ellenséggel, ha csak futászerű visszavonulással nem menekül a bizonyos vereség elől.

Ha a cseh hadak keretében csupán Bethlen odaküldött segítőcsapatai vallanak kudarcot: baj, de ezt a csorbát még ki lehetett köszörülni: ha azonban maga Bethlen jár pórul, az már katasztrófa, amelynek következményeit ki se lehetett volna számítani.

Azonkívül bizonyos az is, hogy az elszánt és nagyon mozgékony Dampierre nem lett volna tétlen szemlélője annak, hogy Bethlen úgyszólván egész hadával kivonul Magyarországról. Vagy hátbatámadja a Csehországba hatoló fejedelmet, vagy a Felvidékre veti magát s könnyűszerrel végez az ottmaradt gyöngye csapatokkal, visszavéve a Bethlen kezére jutott várakat is.

Hogyan oldódott volna meg az egységes vezetés annyira fontos, de éppenolyan kényes kérdése, a két hadsereg egyesülése esetén? Alig hihető, hogy Bethlen az anhalti herceg alá rendelte volna magát; viszont az utóbbi se vált volna meg

⁹⁹ *Olchváry*: i. m. 552. l. — Nagyobb hadsereg felfogadása főként a pénz hiányán feneklett meg. Már április 15-én írta Thurzó Imrénének Bethlen, hogy: „találnánk is hadat, de nincs mit fizetni nekik“ (*Pol. lev.* 196—200. l.)

egykönnyen fővezéri állásától. A kétféjű vezetést pedig a fejedelem sohase látta jónak.

Mindezt megfontolva, csak helyeselnünk lehet, hogy az óvatosságra különben is hajló Bethlen nem ment Csehországba, ahol vajmi könnyen eljátszhatta volna minden eddigi sikerét.

✽

Említettük már, hogy Bethlen szeptember 29-én Hainburgot támadta meg, amelynek elfoglalásával erős támaszpontra akart szert tenni Alsó-Ausztriában. A kísérlet azonban nem sikerült s a magyar hadak — három visszavert rohamuk után — október 2-án elvonultak a vár alól. Erre még az a nem várt eset is sarkalta őket, hogy a Bécsújhelynél táborozó Dampierre — miután időközben 8000 főre szaporodott hadával, Huszár István Lakompakot vívó különítményét október 3-án szétverte — most már Sopront is fenyegette.

Bethlen, Sopronon át, Lakompak ellen vonult s azt október 7-én el is foglalta. Dampierre ezt az alkalmat Pozsony visszavételére akarta felhasználni. Ámde az október 9-én vívott véres harcban a császáriak ellen fordult a hadiszerencse s maga Dampierre is elesett a viadalban.¹⁰¹ Collalto vezetése alatt visszavonuló hadát pedig Petneházy István és Török István verte szét, két nappal később, Petronellnél.

Ennek a két harcnak eredménye kétségtelenül sokat nyomott a latban, Bethlen javára. Különösen súlyosan érintette a császáriakat Dampierre halála, amely egy nagyon vállalkozó szellemű, gyorsan határozó és gyorsan cselekvő vezértől fosztotta meg őket.

Azonban Bethlent is csakhamar nagy kellemetlenség és csalódás érte, még pedig az olyan nagy reménnyel várt török segítség dolgában. A budai pasa mozgósított ugyan vagy 5000 embert, de ahelyett hogy a fejedelmet támogatta volna, október 31-én Vác alatt termett s november 2-án megadásra kényszerítette a várőrséget.¹⁰² Bethlen méltán panaszkodott, hogy „Boescai fejedelmet nem így segíti vala az fényes porta.”¹⁰³

¹⁰⁰ Oberleitner: Beiträge zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges. (Archiv für Kunde öst. Gesch. Quellen: XIX. 11. 1.)

¹⁰¹ A pozsonyi harcot Dr. Lukinich Imre írta le részletesen „Bethlen Gábor és Pozsony városa” c. tanulmányában. (Századok: 1921. évf. 188. és k. l.). Dampierre elestéről szól még Kármay Ödön: „Levelek Dampierre haláláról” (Hadtört. Közl. 1918. évf. 295. és k. ll.), továbbá Áldásy Antal: „Egykorú levél Dampierre haláláról” c. közleménye is. (U. o. 1927. évf. 412. és k. ll.).

¹⁰² Olchovány: i. m. 558. l.

Kriegs-Chronik: i. h.

¹⁰³ Bethlen Dóczy Istvánnak és Balassa Ferencnek: N. Szombat, 1620 dec. 8. (Mikó: Erdélyi tört. adatok. I. 345. l.)

Minthogy pedig egy baj ritkán jár egyedül: nemsokára megjött a csehek fehérhegyi vereségének riasztó híre is.

Az anhalti herceg — Bethlen tanácsa ellenére — nem várta meg a Péchy Simon vezetése alatt közeledő, 5000 magyar lovast,¹⁰⁴ hanem november 8-án elfogadta a csatát, amely seregének teljes romlásával végződött. Ismételjük, nem hiszszük, hogy egy akkora segítőhad, amekkorát Péchy vezetett, diadalra vitte volna a csehek dolgát; de a kudarc nagyságát csökkentve, a teljes felbomlást talán elháríthatta volna, feltéve, hogy helyesen alkalmazták, nem pedig úgy, mint a fehérhegyi csatában küzdött többi magyar lovasságot.¹⁰⁵

A csehek katasztrófája válságos helyzetbe sodorta Bethlent is, akinek attól kellett tartania, hogy a császár és a liga egyesült hadserege most már óráé veti magát. Természetes, hogy ebben az esetben nyiltan ellene fordultak volna mindazok a magyarok is, akik eddig nem mertek vele újjat húzni.

Mint a fejedelem korának egyik jeles történetírója — Angyal Dávid — találóan mondja: „Bethlennek az volt egyik legjellemzőbb szokása, hogy a nagy remények mámorában is óvatosan egyengette a kibontakozás útját. Diplomatiája szerette a két felől, sőt a több felől való biztosítás módszerét.”¹⁰⁶

Most is, látván, hogy a hadjárat igazi nagy célját korlátoztól eszközeivel el nem érheti: már a fehérhegyi csata előtt is békét ajánlott Ferdinand császár- és királynak. Csakhogy az utóbbi — kivált november 8-a után — nagyon súlyos feltételeket szabott, úgy, hogy Bethlen kénytelen volt a háború továbbfolytatására szólni magát. Szerencséjére a liga hadserege nem volt hajlandó Magyarországra támadni. Így azután Buquoy se mert egyedül valami nagyobb hadivállalatba fogni, hanem a Morva-folyó mentén téli szállásra vonult. A fejedelem pedig Nagy Szombatnál vonta össze seregét, előretolt csapatokkal tartván szemmel a Morva mentét.

*

Ha most ezek után az 1620-i hadjáratról mérleget akarunk készíteni, akkor, röviden összefoglalva, ezt mondhatjuk: Bethlen hadai kétízben jártak balul a magyarországi s a

¹⁰⁴ „... látták az ellenség ellen való magok imparitatem és elégtelen voltokat; tudták azt is, az én hadam, úgymint ötezer lovasom útban vannak, kikkel cancellariust bocsátottam vala... *hétfőn* bizonyosan 8 óra-kor az prágai kapuk előtt állott meg szép rendelt seregekkel cancellarius az ó város előtt.” (U. o. 337. és k. ll.).

A fehérhegyi csata vasárnap volt, november 8-án.

¹⁰⁵ Bethlen levelezése: 151. l.

Mikó: i. l.

¹⁰⁶ „Magyarország története II. Mátyástól. III. Ferdinánd haláláig.” (Szilágyi: A magyar nemzet története: VI. 253. l.)

vele közvetlenül határos alsó-ausztriai harctéren: előbb Hainburgnál, azután pedig Lakompaknál. De ezt a két balsikert teljesen ellensúlyozta a pozsonyi és a petronelli diadal. Ha mindehhez hozzávesszük Pápa, Sümeg, Kiskomárom, Lakompak és Kőszeg elfoglalását is, akkor azt látjuk, hogy a mérleg határozottan Bethlen javára billent. Igaz ugyan, hogy az, amit felsoroltunk, csupán helyi siker volt s az általános hadművelleti cél megvalósítását nem mozdította elő, de fontossága mégse tagadható. Bethlen ugyanis, ennek a hadjáratnak során, a dunántúli vidék jókora részét is hatalmába kerítette s ezzel megszilárdította azt az alapot, amelyre Ferdinanddal kezdetű békealkudozásait építhette.

Most még csak arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy miért nem támadta meg a fejedelem Hainburg helyett Bécset akkor, amidőn Dampierre Bécsujhelyben táborozott? Felületesen vizsgálva a dolgot, ez a vállalat valóban kecségtetőnek látszik; de nem az, ha árnyoldalait is szemügyre vesszük.

Már mondtuk, hogy Bethlen kifelé is alkalmazható hadereje abban az időben valami 11.000 fő volt, kevés gyalogsággal és kevés faltörő ágyúval; vagyis: se az ostromzárhoz, se a rendszeres ostromhoz nem lehetett elegendő. Szóba jöhetne azonban a várharcnak még egy fajtája: az erőszakos támadás, másnéven rövidített ostrom. Ámde egy, az akkori fogalmak szerint erős vár ellen, ez se lett volna órák, hanem legalább is napok műve. Már pedig Dampierre, aki Bécsujhelyben csak 52 kilométernyire volt Bécstől, odaérkezhetett és hátbatámadhatta a fejedelmet, még mielőtt ez a várat elfoglalhatta volna. Bethlen tehát nagyon okosan tette, hogy nem ment neki csak úgy vaktában egy erejét meghaladó akadálynak, amelyen könnyen holtra zúzhatta volna magát.

*

A fejedelem, bármennyire bosszantotta is a váci eset, december 8-án újból sürgette a török segítséget, de azt is hozzátette, hogy ha kérését a Portán nem teljesítenék, „azt is mondják categorice meg. Ne bíztassanak haszontalan szóval benünket, hogy arra való bizodalomban el ne vesszessük országunkat szabadságával együtt”.¹⁰⁷

Ezúttal 6000 tatárt kért, akik Havasalföldről a Duna mentén Szegedre, onnan pedig Pest alá jöjjenek s ott a fejedelem további parancsára várjanak. Ezekkel — mint írja — Bajorországot akarja a télen „megcsapatni”. Maga mellé ezenkívül 10.000 főnyi török lovasságot kér.¹⁰⁸

Bethlennek ebbe a segítségbe vetett hite se vált valóra s

¹⁰⁷ Mikó: i. k. I. 343. l.

¹⁰⁸ U. o. 343., 344. l.

mivel a hainburgi békealkudozás se sok jóval bízatta, mert ottani békebiztosai is cserbenhagyták, gondoskodnia kellett róla, hogy az ellenség várható támadása készületlenül ne találja.

Az 1621-i hadjárat — török támogatás nélkül is — szerencsésen kezdődött. Egri István Brünnig portyázott, Bethlen pedig megszállotta a morvaországi Strassnitzot, Wesselyt, Mährisch-Ostraut, Hradischt és Ungarisch-Brodot s ennek a foglalásnak megőrzését Thurzó Szaniszlóra bízta.

Buquoy januárius 25-án kezdette meg az ellentámadást, amely egyelőre csupán Morvaország megtisztítására szorított. A siker nem is maradt el, mert Thurzó gyáván megszaladt Strassnitzból, magukra hagyva csapatait. De történt más, sokkal veszedelmesebb dolog is. A császári vezér előnyomulásának pusztá híre is elegendő volt ahhoz, hogy azok a már korábban is ingadozó urak, akik eddig ha nem is meggyőződésből, de legalább érdekből támogatták Bethlent, most elpártoljanak tőle, sőt nyíltan ellene forduljanak. Cserbenhagyta Morvaország is.^{108a}

A fejedelem januárius végén úgy remélte, hogy rövidesen 16.000 főnyi serege lesz. Az ellenségét 10—11.000 főre becsülte,¹⁰⁹ de — a hosszú háborúba már beleúnt, elégedetlenkedő és hazakívánczó hadával — nem mert komolyabb vállalkozásba fogni s mint Thurzó Imrének írja: „ha 30 ezer emberünk volna is, az békességet kell uram „mplectálnunk.“¹¹⁰

Bethlen akkori hangulatát nagyon jól festi az a levél, amelyet februárius 4-én Thurzó Imrének írt:

„Kevés szóval kegyelmednek csak ezt írom, isten én nem vagyok, és nem én hatalmamban vagyok az országok békesége, mert ha én rajtam állana, bizony régen végben vittem volna, de reményem, a mint kegyelmetek országul hozzá fogott, hamar és könnyen végben viheti, mert én is ahhoz fogom magamat accomodálni, én sem fától szakadt vagyok, sem senki számára... magam uram én sem vihetek mindent véghez... eddig is nagy bolondság volt tőlem, hogy itt kegyelmetek között tekergettem, az jóra való intésemért az státusoktól gyalázatos diffamatiót és gyűlölséget szerettem magamnak, egynéhány százezer forintomat elköltöttem semmi fejében az ország mellett, noha tudtam, hogy valaki falu fejé-

^{108a} „Morva pedig fertelmesül és gyalázatosan elállta mellőlünk.“ (Bethlen Dóczy Istvánnak és Rimay Jánosnak: Pozsony, 1621 márc. 20. — *Mikó*: i. k. II. 389. l.)

¹⁰⁹ „...ad minus *leszen* 16.000 fizetett emberünk ... az ellenségnek ... nincsen hat avagy 7000 gyalognak felette, az lovasa 3 avagy negyedfélezer.“ (Bethlen Thurzó Imrének: Nagy-Szombat, 1621 jan. 29. — *Pol. lev.* 251., 252. l.)

¹¹⁰ *U. o.*

ben kardot vonson, háládatlansággal fizetnek annak, mert valaki communitati servit, nemini servit, melyet azért én soha bizony nem cselekedtem volna, és bogár után nem indultam volna, de kegyelmed és egynehány urak felől való nagy reménység adás... indíta meg, de ezt ha mind éttig disputálok és deplorálok is, haszontalan, mert meglőtt. ... Az statusok is haza kéredzenek... Látván mind az statusoknak uraknak és nemeseknek ilyen intentumokat, én az gyeplőt nekik vetettem, és szabadságot adtam ő kegyelmeknek, hogy valamint akarják az országot dirigálni, lássák, valamikor el akarnak menni, én nem tartóztatom, de én is ezt hitem szerént mondom, hogy valamely nap kegyelmetek országul megindul s haza oszol, én is második avagy harmadik napon minden hadaimat által hívatom és alá ballagok az fagyon hátul járóban, tovább én nem számárokodok senkinek, mert én nem tartozom vele... engemet az úristen úgy éltesse, hogy ilyen állapattal a mint kegyelmetek viseli magát, német császár ma éppen nálam hadná is, meg nem maradnék uram köztetek, jobb volna nekem egy jó nemes emberségben élnem, hogysen ilyen visszavonó nagy reputatioju országban számárokodnom."¹¹¹

Abban a válságos helyzetben, amelybe párthíveinek állhatatlansága és hadseregének egyre hangosabb békevágya¹¹² sodorta, nehezen bár, de rászánta magát arra a lépésre, amelyet manapság „stratégiai visszavonulás”-nak hívnak. Nehogy az elpártoltaknak és az időközben 20.000 főre szaporodott császáriaknak kereszttüzébe szoruljon, elhatározta, hogy a fontos Érsekújvárt, továbbá Pozsony, Szempcet, Nyitrát, Lévát és Nógrádot kellő őrséggel ellátva, Kassára vonul vissza. Hadának megbízható részét 3–4 heti szabadságra küldi, a meg nem bízható elemeket pedig szélnek ereszti. Azután frissen fogadott katonákkal kiegészítve, újjászervezi hadseregét s mihelyt lehet, ismét megindul vele Pozsony felé.

Merész elhatározás volt, amelynek sikere egyrészt attól függött, vajjon az erdélyi hadsereg hátrálása nem fogja-e Buquoyt gyorsabb cselekvésre s talán döntő csapásra is serkenteni; másrészt pedig attól, hogy a Bethlen kezén maradt várak mekkora ellenállást fognak kifejteni?

A fejedelem — eddigi tapasztalása nyomán — bízott

¹¹¹ *Pol. lev.* 259., 240. l.

¹¹² Nyáry István, Horváth István, Kornis Zsigmond, Abafi Miklós, Petneházy István, Egri István, Daróczy Ferenc és Geréb András hazabocsáttatásukat kérték. Többek között ezt is írják: „akarók... alázatosan megjelenteni. Elsőbben felségedtől reánk bízott hadainak szörnyen kedvetlen voltokat az tovább való hadakozásra, kik közül sokan ugyan protestálnak, hogy felséged hópénzét többször fel nem akarják venni.” (*Török-magyarkori államokmánytár:* I. 355. 356. l.)

ellenfelének lassúságában s abban reménykedett, hogy mire kenyértörésre kerül a sor, kellő haderővel állhatja el Buquoy útját. Valóban így is történt.

Bethlen április 16-án kezdte meg visszavonulását Nagy-Szombatból s május 8-án Kassára ért.¹¹³ Buquoy, akit Bethlen visszavonulása jó eredménnyel biztatott, május 7-én elfoglalta Pozsonyt, majd Modort, Nagy-Szombatot és Nyitrát is és május 29-én Érsekujvár alá szállott.¹¹⁴ amelyet — 3000 főnyi őrség élén — Thurzó Szaniszló védett.

Azonban Bethlen se pocsékolta tetlenül az időt Kassán. Nem szorítkozott csupán hadak fogadására, hanem egyúttal külföldi összeköttetést is keresett. Sziléziában akkor még nem csendesült le a császár ellen kitört felkelés, amelynek élén János György jägerndorfi őrgróf állott. A fejedelem 1621 május 15-én azt írja Thurzó Imrének, hogy 50.000 magyar forintot küldött az őrgrófnak, avégből, hogy 2000 lovassal és 4000 gyaloggal haladéktalanul a turócmegyei Szucsánba jöj-jön.¹¹⁵ Ő maga nem vár addig, amíg valamennyi hada összegyűlik, hanem ha csak 7—8000 katonája lesz is, rögtön Nyitra alá száll s ott várja be többi csapatait. Június 15-én Turócmegyében akar lenni, hogy onnan — az őrgróffal együtt — Morvaországba törhessen.¹¹⁶

Ámde eközben Érsekujvár alatt komolyra fordult a dolog: az őrgróf is késlekedett. Bethlen pedig nem indulhatott Kassáról, mert hadai fölötte lassan gyülekeztek. Nehogy tehát Érsekujvár őrsége bajba jusson, június első napjaiban 2500 lovassal odaindította Horváth Istvánt,¹¹⁷ — „részeseges, de igen vitéz embert, mezei hadainak generálisát”¹¹⁸ — június 9-én pedig Bornemissza Jánost is. Ilyenképen 6000¹¹⁹ — Kemény János szerint 4000¹²⁰ — főre szaporodott a felmentő sereg, s a vár őrségével együtt „éjjel nappal nyugtalankodtatván az német hadat”, nemcsak nagy riadalmat okozott annak táborában, hanem jókora veszteséget is. Hozzájárult ehhez, hogy a császári sereg máris éhezett: a vérhas is pusztította s a tömeges szökések napirenden voltak.¹²¹

¹¹³ *Olchváry*: i. m. 544. l.

¹¹⁴ *U. o.* 548. l.

¹¹⁵ *Pol. lev.* 298, 299. l.

¹¹⁶ Bethlennek akkor — saját állítása szerint — csak 5000 lovasa, 2000 magyar és 600 német gyalogja volt. (*U. o.*)

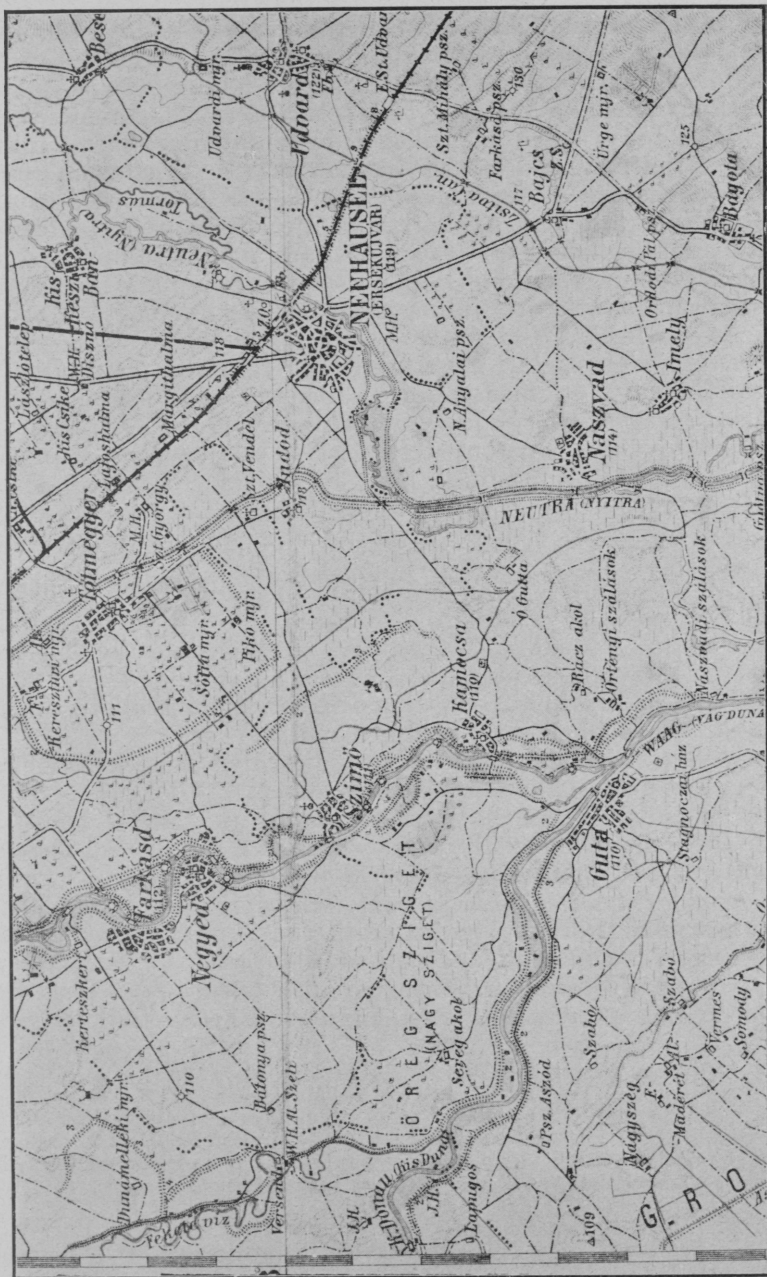
¹¹⁷ *Tört. Tár.*: 1879. évf. 209. l.

¹¹⁸ *Kemény János*: *Önéletrajza*. 59 l.

¹¹⁹ *Bethlen Károlyi Zsuzsannának*: 1621. jún. 25. (*Tört. Tár.*: 1882. évf. 126. l.)

¹²⁰ *Kemény*: i. h.

¹²¹ *Bethlen Károlyi Zsuzsannának*: Szécsény, 1621. júl. 10. (*Tört. Tár.*: 1879. évf. 206. l.)

Ersekújvár és Guta környéke (1 : 200.000).

Majd július 10-én a császári fővezér — Buquoy — is foglyul esett egy összecsapás alkalmával s az őrizetére rendelt hajdúk egyike meg is ölte.¹²² A német hadak parancsnokságát Liechtenstein Miksa vette át, aki nem akarta megvértani a 13.000 főnyi sereg élén közeledő Bethlent, hanem július 15-én éjjel megkezdte a visszavonulást. A fejedelem 16-án reggel érkezett a derékhaddal a Nyitra hídjához s öt óra hosszáig tartott kemény harcban teljesen megverte az ott átkelő császári sereget. Liechtenstein a Guttánál felhányt sánca vonult, amelyből Bethlen hosszú, 8 napon át megújult harc árán kiverte őt s július 25-én a Vág-Dunán át a Csallóközbe szorította.¹²³

A fejedelem előtt most két lehetőség állott: vagy átkel a Csallóközbe s ott megsemmisíti Liechtenstein erősen megtépázott seregét, vagy pedig tovább nyomul Magyarország akkori fővárosa, Pozsony felé. Ugyanis a jägerndorfi örgróf csak július 13-án indult el, nagy kerülővel, Sziléziából s így a Turóc-megyében tervezett egyesülés — részint ennek a késésnek, részint az érsekujvár-güttai harcoknak következtében — most már tárgytalanná vált.

Mi most, utólagosan, az előbbi megoldást látnók helyesebbnek; Bethlen azonban — ő tudta miért — a másodikat választotta. A Csallóközbe szorult Liechtenstein szemmel tartásával Horváth Istvánt bízván meg, a derékhaddal Pozsony ellen indult s július 28-án Nagy-Szombat alá szállott, amely 2 nappal későbbben meg is adta magát.

Augusztus 9-én János György örgróf is odaérkezett 8000 főnyi seregével. Bethlen hadereje ezzel — Olchváry számítása szerint¹²⁴ — 28.000 főre szaporodott.

*Bethlennek most az volt a szándéka, hogy ha Pozsonyt hamarosan elfoglalhatja, a jägerndorfi örgróffal együtt Prága ellen vonul, hacsak addig a béke létre nem jön.*¹²⁵

Azokban Pozsony gyors körülzárását a napokon át zuhogott eső s a feneketlenül vált utak hátráltatták.¹²⁶ Egyelőre csupán az előljáró portyázó csapatok közelítették meg Pozsonyt, míg a derékhad csak augusztus 18-án szállott a fő-

¹²² Kemény szerint Csongrádinak hívták. (I. m. 40. l.)

¹²³ „.....nvolc egész napokon és éjtszakákon újabb-újabb seregek által erős ostromot tetettem rajtok, meg nem állhaták, hanem által kergetők őket az Dunán; igen nagy kárral menének el, sok rakott szekeret hántak az Dunában, el nem vihették; egymást hánták be az hidról, oly nagy tolyongással mentenek.” (Bethlen Károlyi Zsuzsannának: Tornóc, 1621 júl. 26. — *Tört. Tár.*: 1879. évf. 212. l.)

¹²⁴ I. m. 559. l.

¹²⁵ Bethlen Károlyi Zsuzsannának: Pozsony, 1621 aug. 22. (*Tört. Tár.* 1882. évf. 150. l.)

¹²⁶ Bethlen u. a.-nak: Szent György, 1621 aug. 17. (*U. o.* 1879. évf. 214. l.)

város alá. Itt azonban kemény dióra találtak a szövetségesek: Schwendi Lázár ezredes, 1500 főnyi őrség élén makacsul védelmezte a várat, úgy, hogy Bethlen, akinek táborában 5000 volt a vérhasban megbetegedettek száma,¹²⁷ augusztus 31-én az ostromot abbahagyni kényszerült.

De hogy mégis valami újabb sikerre alapíthassa a teljesen soha el nem ejtett békealkudozást, gyors elhatározással Morvaország felé fordult. Szeptember hó folyamán elfoglalta Szokolcát, Strassnitzot, Wesselyt és Ungarisch-Brodót. sőt egyes kisebb lovassapatok Littau, Neustadt, Hohenstadt és Trübauig portyáztak.¹²⁸

Nagyobb esemény az 1621-i hadjárat folyamán többé nem volt.

*
* *
*

A most vázolt hadjárat kétségtelenül Bethlen javára zárult. Pedig nyilvánvaló, hogy a fejedelem még Homonnay 1619-i betörése alkalmával se volt olyan válságos helyzetben, mint aminőbe 1621 elején, nem annyira szövetségestársának elbukása és az ezzel szemben lekötött császári sereg felszabadulása, mint inkább eddigi párthíveinek hűtlensége és árulása juttatta. Borotvaélen ingadozott minden s Bethlen még egyszer se állott olyan közel a teljes kudarchoz, mint akkor, amidőn mindenfelől ellenséggel körülvéve, elrendelte a visszavonulást Kassa felé.

Zrinyinek van egy mondása: „Arany a tűzben, kormányos a szélvészben, vitéz a veszedelemben esmérszik meg.”¹²⁹

Megállapíthatjuk, hogy Bethlen vitéznek és jó kormányosnak bizonyult. Csakis az ő rendkívüli akaraterejének, szervezőképességének és elszántságának tudható be, hogy a máris felborulással fenyegető helyzet még jobban el nem fajult. Jól látta, hogy itt az addig olyan gyakran alkalmazott mérséklet veszedelmet hozhatna s azt, amit visszavonulásával elveszített, csak kíméletlen erőszakkal szerezheti vissza. Ennek megfelelően járt is el.

1619-ben és 1620-ban inkább stratégiai téren mutatkozott be Bethlen. A sok apró-cseprő harcot nem vezette, legfeljebb irányította, csupán a hadműveletek nagyban való vezetését tartva fenn magának. Azonban 1621-ben mint jeles taktikust látjuk őt az érsekújvári és guttai diadalmas ütközetben. Fontos, hogy ennél a támadásnál se a jägerndorfi örgróf, se a török nem támogatta még, mert az utóbbi is csak később

¹²⁷ *Tört. Tár.*: 1882. évf. 150. l.

¹²⁸ *Olchváry*: i. m. 561. l.

¹²⁹ *Vitéz hadnagy*: III.

avatkozott — 2500 lovassal — a dunántúli portyázó harcokba.¹³⁰

Hallottuk, hogy Bethlen, ennek a hadjáratnak vége felé, eltért addigi hadműveleti alapgondolatától: Bécs elfoglalásától. Okáról nem nyilatkozik, de úgy gondoljuk, nem járunk messze a valóságtól, ha azt állítjuk, hogy egyrészt az 1619-i kísérletből láthatta, hogy a császár fővárosát a rendelkezésére álló erővel egyhamar el nem foglalhatja. Már pedig a szerzett szomorú tapasztalások nyomán nem lett volna ajánlatos, hosszú hadakozásra nem hajlandó seregének türelmét és kitarását újabb próbára tenni. Ez lehetett az oka, hogy Pozsony vívását is abbahagyta s helyette Morvaországban keresett gyorsabb, könnyebb és zsoldosseregét talán több prédával biztató helyi sikert.

Másrészt nem szabad felednünk azt sem, hogy Bethlen — 1620 végétől fogva — a béke útját egyengette. Nyilvánvaló, hogy Bécs újabb megtámadása békés szándékának legcsattanósabb cáfolata lett volna.

Ilyesféle gondolatmenet vihette arra a tervre, hogy Pozsony gyors elfoglalása esetén, Prága legyen a fő hadműveleti tárgy, de csakis arra az esetre, ha a béke meg nem valósul. Bethlennek azonban sikerült a béketárgyalásokat olyan irányba terelnie, hogy erre a mozdulatra többé nem került a sor.

Gyaló kay Jenő.

¹³⁰ Bethlen Rhédey Pálnak: Pozsony, 1621 szept. 2. (*Magyar Tört. Tár:* XXVII. 44. l.)